

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

HADSEREGLÉTSZÁMOK A X—XIV. SZÁZADBAN

I.

A középkori történelem egyik igen fogas kérdése a hadseregek létszámának megállapítása. A középkori elbeszélő források közölnek ugyan hadsereglétszámokat, de ezek kevés bizalmat érdemelnek. A krónikáírók e téren szabad szárnyalást engednek fantáziájuknak, és nem ritka eset, hogy ugyanarról a csatáról a legkülönbözőbb számadatokat közlik. Ezek általában olyan nagyok, hogy a kor demográfiai, gazdasági és főként logisztikai viszonyainak ismeretében elképzelhetetlenek. Ennek ellenére — mint látni fogjuk — nem ritkán modern és egyébként kiváló historikusok is hitelt adnak e krónikás adatoknak.

A krónikákon kívül egyes országokban konkrétabb, megbízhatóbb források is rendelkezésünkre állnak (pl. zsoldjegyzékek), ezekből pontosabb adatokat ismerhetünk meg, de ezek felhasználása is körültekintést igényel.

Az olvasó elnézését kell kérnem, mert tanulmányomban meglehetősen sok irodalmi hivatkozást, számadatot fog találni, ez azonban a téma elkerülhetetlen velejárója.

Az egyes krónikák elemzése túlságosan messzire vezetne, és ezt már elvégezték a középkori hadtörténelem kiváló művelői. A dolgozat első részében az ő nézeteikkel fogok foglalkozni, a második részben a kor magyar hadsereglétszámainak kérdését szeretném megvilágítani.

A múlt század végének kiváló hadtörténésze *Max Jähns* főművében egészen különböző hadsereglétszámokat látszik elhinni. A X—XII. századi német seregek létszámáról szólva — a 981. évi „*indiculus loricatorum*” alapján közli, hogy II. Ottó csak 2080—2093 páncélos lovassal indult az Alpokon túlra. Ezt nagyon kevésnek tartja, s feltételezi, hogy talán volt még egy másik ugyanekkorra sereg is. Megállapítja, hogy egy-egy páncélos lovas mellé 2—3 fegyverhordozót is számíthatunk. Úgy gondolja, hogy a német seregek átlagos nagysága a XII. század elején 30 000 lovas lehetett, fegyverhordozókkal és hadtápegységekkel együtt pedig 100 000 főre becsülhető.¹

Meglepő módon, katonaember létére, elhiszi, hogy az I. keresztes hadjáratban Bouillon Gottfried serege induláskor 900 000 (!!) főnyi volt, s ez Jeruzsálemig érve 50 000 főre csökkent.² A honfoglaló magyarok maximális sereglétszámát ezek után (a korabeli magyar irodalom alapján) nyugodtan mondhatja 216 000 főnek.³ Az 1346-os crécy-i csatában az angol sereget 16 000, a franciát 72 000 főre becsüli, a XIV. századi orosz seregekét (az orosz elbeszélő források alap-

¹ *Max Jähns*: *Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens von der Urzeit bis zur Renaissance*. Leipzig, 1880. 571. o.

² I. m.: 586—589. o.

³ I. m.: 693. o.

ján) 150 000 főre.⁴ Nézete szerint II. Valdemár dán királynak a XIII. század elején 160 000 harcosa volt.⁵

Némileg mérsékeltőbb számokat közöl *Henri Delpech*. Az 1214-es bouvines-i ütközetben a francia seregben 5000 lovas és 20 000 gyalogos harcolt, a német — angol seregben viszont 86 000 fő volt szerinte az összlétszám.⁶

A századvég harmadik legtöbbször idézett középkori hadtörténete, *Gustav Köhler*, szintén igen sokat foglalkozott hadsereglétszámokkal. A krónikákra alapozva számításait igen különböző eredményekre jutott, melyek közül némelyik reálisnak tűnik, némelyik nem. Szerinte a középkori krónikások közül azok adatait kell elfogadni, akik a legalacsonyabb hadsereglétszámot közlik. Az egyébként alapos felkészültségű, korában nagy tekintélynek örvendő szerző szerint az 1066-os hastingsi csatában az angolszász sereg 60 000—75 000 gyalogusból állt volna, normann pedig 14 000 lovasból (ebből 4—5000 nehéz lovas) és 40—50 000 gyalogusból (ebből 15 000 íjász, 30 000 nehéz gyalogos).⁷

Bouvines-nél (1214) a francia seregben 56 500 főnyire becsüli, ebből 6500 a lovas.⁸ Courtrai-nál (1302) a flamand sereg 20 000, a francia csak 7000 fő volt.⁹ Crécy-nél (1346) az angolok létszáma 18 900 fő, ebből 3 900 nehéz lovas, 10 000 íjász, a franciáké 62 000 főnél több, ebből 12 000 nehéz lovas.¹⁰ 1386-ban Sem-pachnál Habsburg Lipót 1400 lovassal és párezer gyalogossal vonult a svájciak ellen, kik kb. 1500 gyalogossal arattak győzelmet.¹¹ Az 1396-os nikápolyi csatában a török sereget 200 000 főre becsüli, kikkel kb. 60 000 magyar és havasalföldi, valamint 26 000 kereszties szállt szembe.¹²

Köhler háromkötetes műve első kötetének függelékében külön is foglalkozik a XIII. század közepe utáni sereglétszámokkal. A bennünket különösen érdeklő 1278-as morvamezei csatáról szólva Habsburg Rudolf seregét csak 2000 lovasból állónak mondja, kik közül csak 250—300 volt igazi nehéz lovas. A magyarok legalább 30 000-nyien voltak. A cseh sereg 6500 lovasból állt (ezek közül 1000 volt az igazi nehéz lovas, kiknek lova is vértézve volt) és 23 500 gyalogos.¹³ Szerinte a francia nemesi felkelés, zsoldosok nélkül, a XIV. században 10—12 000 nehéz lovasból állt. A XIV. század végén szerinte előfordul 44 000 lovasból álló, 100 000-es összlétszámú francia sereg is. E kor német seregei viszont csak párezer főnyiek.¹⁴

Nagy műve 3. kötetében Köhler a kereszties hadjáratok seregeivel és a tatár seregek létszámviszonyaival is foglalkozik. Szerinte 1098-ban Antiochiánál a kereszties sereg legfeljebb 1000 lovasból és 40—50 000 gyalogusból állt, Ascalonnál 1099-ben a keresztiesek serege 5000 lovas és 15 000 gyalogos, a szaracénoké viszont 200 000 fő (!). 1191-ben Arsufnál Oroszlánszívű Richárd serege 100 000 fő (!), ebből 3000—4000 lovas.¹⁵

4 I. m.: 852. 865. o.

5 I. m.: 1022. o.

6 *Henri Delpech*: La tactique au XIII-e siècle. I. k. Paris, 1886. 4—37. o.

7 *Gustav Köhler*: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit von Mitte des 11. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen. I. k. Breslau, 1886. 9., 14. o.

8 I. m.: I. k. 126. o.

9 I. m.: I. k. 218. o.

10 I. m.: I. k. 401—402. o.

11 I. m.: I. k. 618. o.

12 I. m.: I. k. 643—644. o.

13 I. m.: I. k. 779. o.

14 I. m.: I. k. 793. o.

15 I. m.: 3. k. Breslau, 1889. 165—179., 234. o.

A mongol sereg szerinte 700 000 fő is lehetett. Batu serege 1241-ben 300 000 főt számlált, ebből 200 000 vonult a magyarok ellen. Az 1380-as kulikovói csatában az orosz sereg 150 000 fő. (Ezt a létszámot egyébként az orosz és szovjet történetírás a legutóbbi időkig elfogadta.)¹⁶

A középkori hadtörténelem kutatásában korszakalkotó fordulatot jelent *Hans Delbrück* munkássága. Ő nem volt hivatásos katonatiszt, mint Jähns és Köhler, hanem erős forráskritikai érzékkel bíró középkortörténész, aki a krónikák irreálisan magas sereglétszámait Köhlerrel ellentétben, ki a *legalacsonyabb* sereglétszámot közlő krónika adatait fogadta el — egyáltalán nem vette figyelembe. Az ő sereglétszámai sokkal kisebbek, ma már úgy látjuk, hogy helyenként túlságosan is alacsonyak. Megjegyzendő, hogy létszámadatait a magyar középkortörténészek a mai napig is csak kevéssé vették figyelembe. Szerinte Nagy Károly ritkán állított ki 5—6000 főnél nagyobb sereget, seregének zöme lovasokból állt.¹⁷ A 955-ös augsburgi csatában a német sereg 7—8000 fő lehetett, inkább kevesebb, mint több és mind lovas. A magyarok száma valószínűleg kevesebb volt.¹⁸ Hastingsnél a normann sereg 7000 fő körül volt, talán kissé kevesebb; az angolzás sereg 4000 és 7000 között mozgott.¹⁹ A normann Angliában Hódító Vilmos idején 5000 lovagi hűbér volt, ebből 3—4000-et normannok bírtak. II. Henrik idején az angol király hűbéres lovagjainak száma 6400 volt.²⁰ A délitáliei normannoknál szerinte 1300 fő a lovagok legnagyobb létszáma.²¹

Mohamed serege 630-ban *állítólag* 30 000 főre rúgott, Abu Bekr hadvezére, Chalid, 18 000 fővel vonult Perzsia ellen, az Észak-Afrikát meghódító arab sereg létszáma biztosan kevesebb 20 000-nél.²²

Otto Heermann 1887-ben végzett számításait elfogadva Delbrück megállapítja, hogy a keresztések Palesztinában harcoló seregeiben egyetlen csatában sem szerepelt 1200 lovasnál és 9000 gyalogosnál több. Ennyi harcolt az 1099. augusztus 12-én vívott ascalon-i csatában.²³

A Száli és Stauf császárok seregei nem voltak lényegesen nagyobbak, mint Nagy Ottóé 955-ben. 1176-ban Legnanónál Barbarossa Frigyes serege kb. 3000—3500 főnyi volt, az olaszoké jóval nagyobb. Az 1214-es bouvines-i csatában egyik sereg sem volt 8000 főnél nagyobb — sőt valószínű, hogy mindkét sereg kb. 5000—5000 katonát számlált. Ottó seregében 1300—1500 lovag volt, Fülöpében valamivel több.²⁴

Az 1302. évi courtrai-i csatában a flamandok létszáma 13 000 volt, a franciáké 5000 lovas és 3000 íjász. Az 1346-os crécy-i csata után III. Edward angol király valóban 32 000 főt vont össze Calais-nál, mellyel VI. Fülöp francia király nem mert szembeszállni. E nagy sereget azonban nem tudta sokáig együtt tartani. Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereg összlétszáma 9—10 000, a törököké 11—12 000, más vélemény szerint 16—20 000 fő volt. A svájci-Habsburg háborúban Morgartennél (1315) a Habsburg sereg 2—3000, a svájciaké 3—4000

16 I. m.: 3. k. 422., 435., 459. o.

17 *Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. III. Teil. Das Mittelalter. 3. kiadás, Berlin, 1923. 16. o.* (Az 1. kiadás 1907-ben jelent meg Berlinben.)

18 I. m.: 113. o.

19 I. m.: 156. o. Az angol sereglétszámok a legmegfoghatóbbak, itt áll a kutató rendelkezésére a legtöbb, konkrét adatokat közlő forrás.

20 I. m.: 170—171. o.

21 I. m.: 192. o.

22 I. m.: 217—218. o.

23 I. m.: 233. o.

24 I. m.: 340., 363., 433. o.

fő, Sempach-nál (1386) Lipót serege 3—4000, a svájciaké 6—8000 fő. Elméletileg (ha minden alkalmas férfi fegyvert fog) Svájc 70 000 főt állíthatott volna ki.²⁵

Delbrück iskolát teremtett a középkori hadtörténelemben, és hosszú ideig fellebbezhetetlen tekintélynek számított. Az ő munkájának alapján írta meg *Emil Daniels* rövid és igen használható összefoglalását. Ebből érdemes megemlítenünk, hogy szerinte Nagy Károly korában még 10 000 főnyi hadsereget sem igen volt lehetséges egy helyen összevonní. Barbarossa Frigyes német lovagjainak és szervienseinek létszámát 6—7000-re becsüli. Crécy-nél 1346-ban az angol sereg 14 000 fő volt, és szerinte a középkorban ekkora sereg egy helyen eladdig nem jött össze (!)²⁶

Mint említettük, a konkrét adatokat tartalmazó források dolgában Anglia áll a legjobban. Ezek alapján *J. H. Ramsay* megállapítja, hogy az 1277-es walesi hadjáratban I. Edward király serege 6400 fő volt, ebből 1800 lovas. 1296-ban Skócia leigázására 5000—8000 gyalogos és 500—800 lovas indult. A Brit szigeten belül vívott háborúban a legnagyobb sereglétszám 10—11 000 fő volt. III. Edward 1339-ben a százéves háború kezdetén azt állítja, hogy 15 000 harcosa van, ami lehetséges. 1346-ban a hadjáratra mozgósítottak száma 10 123. Forrásadatok igazolják, hogy ekkor Calaisnál 31 294 angol katona harcolt, de Ramsay szerint ezek *nem egyszerre* voltak fegyverben. Egyszerre aligha lehetett a seregben 11 000 főnél több.²⁷

A. E. Prince viszont, bár általában hasonló hadsereglétszámokat fogad el, mint Ramsay — így 1335-ben 15 000 királyi zsoldosról ír, kik közül 3200 a nehéz lovas — Calais ostrománál 32 000-esnek tartja III. Edward seregét, ebből 5000 a nehéz lovas, 5000 lovas íjász, 15 000 a gyalogos íjász.²⁸

A Delbrück által feltételezett igen alacsony létszámok, s a kemény forráskritika híve volt *Wilhelm Erben* is. Szerinte a források közölte létszámok nagy elővigyázatossággal kezelendők, mert a szemtanúk az újabb időkben is nagyokat tévednek, (ehhez hozzátehetjük: a krónikáirók nem mindig szemtanúk, sőt többnyire nem azok). S e tévedésekhez járulnak a túlzások, tudatos hamisítások. A létszámba néha csak a teljes fegyverzetű harcosokat számítják bele, máskor a kíségetőket is. Megemlíti, hogy a források által közölt sereglétszámok kritikája a múlt század vége felé kezdődött, s ebben Delbrücknek volt döntő szerepe, ki több történetíróra volt hatással. Delbrück és tanítványai azonban nem minden esetben tudtak eredményt elérni. Ahol csak elbeszélő források adatai állnak rendelkezésre, nem elegendő a számadatokat egymással összehasonlítani, hanem minden egyes krónika számadatait külön kell megvizsgálni. Jobb esélyeket biztosítanak azok a források, melyek gazdasági természetűek, s a mozgósítás, sorozás, vagy elszámolás céljából készültek. Ezek hozhatnak konkrét eredményeket.²⁹

Nem minden történész fogadta el Delbrück igen alacsony sereglétszámait; így *Eugen von Frauenholz* túlzottnak tartotta e számokat. Ő lehetségesnek tar-

25 I. m.: 450., 482—483., 498—501., 580., 599., 617. o.

26 *Emil Daniels*: Geschichte des Kriegswesens. II. Das mittelalterliche Kriegswesen. Leipzig, 1910. 25., 101., 122. o.

27 *J. H. Ramsay*: The Strength of English Armies in the Middle Ages. Estimates of Chroniclers and Modern Writers. *English Historical Review* 29., (1914) 221—227. o.

28 *A. E. Prince*: The Strength of English Armies in the Reign of Edward III. *English Historical Review* 46., (1931) 353—371. o.

29 *Wilhelm Erben*: Kriegsgeschichte des Mittelalters. München—Berlin, 1929. Beiheft 16. der *Historischen Zeitschrift*. 103—104. o.

tott olyan középkori seregeket, melyekben 150 000 fegyveres, s e számon belül 30 000 lovag harcolt.³⁰

A nagytekintélyű és valóban kiváló francia középkorkutató *Ferdinand Lot* 1946-ban kétkötetes, kb. 900 oldalas monográfiát szentelt a középkori hadművészet és hadseregek történetének. Ebben határozottan kiállt Delbrück alacsony sereglétszámairól, s ezzel jó két évtizedre eldöntötte a kérdést: a Karolingok seregeiben a nehéz lovasok létszáma nem érte el az 5000 főt. Egy korabeli gróf kontingense századnyi lehetett, 866-ban a neustriai örgróf csapata, 3 gróf által megerősítve, kb. 400 lovassal.³¹ VI. Lajos francia király 1119-ben Brémule-nél 400 lovaggal harcolt I. Henrik angol király ellen: 1198-ban Fülöp Ágost Courcellesnél 300-zal Oroszlánszívú Richárd ellen.³² Nem fogadja el Anna Komnena állítását, mely szerint Bouillon Gottfried serege 10 000 lovasból és 70 000 gyalogosból állt volna. Ennek ellene mond, hogy az I. keresztes háború csatáiban a lovagok száma 500—1200, a gyalogosoké maximálisan 9000 fő volt.³³ Teljesen lehetetlennek tartja, hogy VII. Lajos francia és III. Konrád német királyok seregei egyenként 70 000 főből álltak volna. VII. Lajos saját (tehát nem hűbéresei) területéről 700 lovagot tudott kiállítani, hűbéresei közül egyedül Flandria grófja tudott 600 lovagnál többet. Konrád serege nem lehetett nagyobb, mint Lajosé, hiszen a nála hatalmasabb I. Frigyes 2—3000 lovaggal vonult Itáliába.³⁴ I. Frigyes keresztes seregének valószínű létszáma (a krónikák 100 000-es létszámával ellentétben) legfeljebb 2000 lovag és 4000 csatlós (écuyer) volt, Fülöp Ágost keresztes serege 650 lovag, 1300 csatlós és 6—8000 gyalogos, I. Richárd pedig 11 040 és 11 600 fő között mozgott, ennek fele lovassal, fele gyalogos volt. VI. Henrik császár tervezett keresztes hadjáratában serege 1500 lovagból és 1500 csatlósból állt volna.³⁵ A IV. keresztes hadjáratba induló sereg 13 000 fő lehetett, ebből 9000 harcos. A keresztes seregek közül az V. keresztes hadjáratba induló volt a legnagyobb: 2000 lovas, 1000 csatlós és 20 000 gyalogos.³⁶ II. Frigyes 1227-ben 2000 lovaggal indult el, kiket 10 nagyobb és 100 kisebb hajó szállított. IX. Lajos 1270-es keresztes hadjáratába 7333 harcossal indult, ebből 1333 volt lovag.³⁷ A XII. század végén a jeruzsálemi király serege 577 lovagból és 6025 gyalogosból állt; 1206-ban Henrik latin császár hadrendjét 600 lovag és 10 000 gyalogos alkotta.³⁸

1018-ban Nagy Kanut 40 hajóval és legfeljebb 2000 harcossal hódítja meg Norvégiát. 40—60 hajós flották voltak ekkor, egy-egy hajó 40—50 harcost szállított.³⁹ 1066-ban Hastingsnél Hódító Vilmos serege 7000 fő körül lehetett.⁴⁰ Az 1214-es bouvines-i csatában Fülöp Ágost serege legalább 7000 és legfeljebb 10—12 000 főből állt, a német-angol sereg valamivel nagyobb volt. III. Fülöp idején a francia királynak 6—7000 harcosa volt, ebből 2000—2200 lovas, V. Fülöp

³⁰ *Eugen von Frauenholz*: Das Heerwesen der germanischen Frühzeit, des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters. München, 1935. (*Frauenholz-Elze-Schmitthenner*: Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, I. k.) 94—95. o.

³¹ *Ferdinand Lot*: L'art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le proche orient. I. k. Paris, 1946. 98—99. o.

³² I. m.: I. k. 123. o.

³³ I. m.: I. k. 129. o.

³⁴ I. m.: I. k. 142—143. o.

³⁵ I. m.: I. k. 157., 161., 165. o.

³⁶ I. m.: I. k. 175., 178. o.

³⁷ I. m.: I. k. 180., 196. o.

³⁸ I. m.: I. k. 201. o.

³⁹ I. m.: I. k. 282. o.

⁴⁰ I. m.: I. k. 282—285. o.

pedig 4—5000 lovasra számíthatott.⁴¹ Az 1328-as casseli csatában a flamand sereg 3185 halottat veszített, ez kb. a sereg létszámának fele volt.⁴²

1346-ban az angolok Franciaországba induló serege kb. 10 000 fő volt, ebből 1200 lovag, és 9000 vehetett részt belőlük a crécy-i csatában. A franciák serege 12 000 fő lehetett, ebből 8000 lovas. Lot még ezt is túl nagy számnak tartja. Nem fogadja el az angol sereg 32 000 főnyi, Calais ostrománál említett létszámát sem. Szerinte legfeljebb 11 000-en lehettek. Az 1356-os maupertuis-i csatában az angol sereg legfeljebb 6000, a francia 5—6000 főnyi lehetett.⁴³

A 955-ös augsburgi csatában győztes német sereg létszámát Lot 4000 főre becsüli.⁴⁴ Az 1268-as, Tagliacozzónál vívott csatában a Stauf sereg 5—6000 lovasból állt, Anjou Károlyé 4000 lovasból.⁴⁵

Az 1396-os nikápolyi csatában a török sereg, a szerbeket nem számítva, nem volt nagyobb 10 000 főnél. A keresztény sereg 8000 főnyi lehetett, ennek kb. fele lehetett magyar.⁴⁶ Más helyen azt írja, hogy a keresztény sereg létszáma 9000—16 000 fő lehetett, a török seregé pedig 10 000—20 000.⁴⁷

711-ben Tarik 12 000 főnyi sereggel hódította meg az Ibér félszigetet.⁴⁸ A lasnavas de tolosa-i döntő csatában a keresztény sereg valószínű létszáma 3000—3500 lovas (ebből 900 lovag) és 6—7000 gyalogos.⁴⁹ Dzsingisz kán halálakor egész serege 129 000 fő volt, de ennyi sohasem harcolt együtt; az egyes mongol hadjáratokban résztvevő seregek létszáma 20—30—40 000 fő volt, tehát Lot mértéke szerint igen nagy. Tamerlan egész seregét 78 000 főre becsüli.⁵⁰

F. Lot művének nagy hatása volt, s adatait a történészek általában elfogadták. J. F. Verbruggen 1953-ban megjelent kiváló művében, bár nem egy kérdésben, így a lovagseregek taktikájáról írva, eltér Delbrück véleményétől, de hadsereglétszámait elfogadja, és elítéli Frauenholzot, mert vitatja azokat. Szerinte Flandria 1000, Brabant 700, a liége-i püspök 700 lovagot tudott kiállítani. Az angol király serege ritkán volt nagyobb 10 000 főnél, 1217-ben Lincolnnál az angol király serege 400 lovagból és 347 íjászból állt, a lázadó báróké 611 lovagból és 1060 gyalogosból.⁵¹ Verbruggen azonban nem tartja lehetetlennek, hogy 1294-ben az angol királynak 31 000 gyalogos zsoldosa lehetett.⁵² A XIV. század első felében lezajlott francia-flamand csatákban a flamand seregeket a francia seregek-nél jóval nagyobbak mondja.

Steven Runciman a keresztesháborúkról írt nagy monográfiájában elfogadja ugyan a kereszties hadjáratok csatáiban résztvevő keresztény seregek Delbrück és Lot által közölt (egyébként Heermann kutatásain alapuló) alacsony sereglétszámait, de azt állítja, hogy az I. kereszties hadjáratban 4200—4500 lovas és

41 I. m.: I. k. 229., 236—237., 273. o.

42 I. m.: I. k. 277. o.

43 I. m.: I. k. 340—364. o.

44 I. m.: II. k. 145. o.

45 I. m.: II. k. 178. o.

46 I. m.: II. k. 222—223. o. Meglepő (vagy talán jellemző?) hogy az egyébként valóban kiváló Lot milyen tájékozatlan Kelet-Európa dolgaiban. A 219. o.-on azt írja, hogy nikápolyi vereséget Mircea erdélyi vajda (!) árulása okozta, a 221.-en pedig azt, hogy Mircea és oláhjai jobban gyűlölték a magyarokat, mint a törököket (ezt feltehetőleg XX. századi ismereteiből kiindulva állítja), és erdélyi vajdának itt Laszkovicsot (!) mondja.

47 I. m.: II. k. 460. o.

48 I. m.: II. k. 251. o.

49 I. m.: II. k. 289. o.

50 I. m.: II. k. 350., 363. o.

51 J. F. Verbruggen: *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages. From the Eight Century to 1340.* Amsterdam—New York—Oxford, 1977. 1—25. o. — Verbruggen művének angol fordítását használtam. A flamand nyelven írott eredeti 1953-ban jelent meg.

52 I. m.: 141. o.

30 000 gyalogos vett részt. A bizánci haderőt a IX. században 120 000 főnyinek tartja, Anatólia elvesztése után 70 000 főnyinek, egy csatában egyszerre azonban nem harcolt 20 000 főnél nagyobb bizánci sereg.⁵³ A nikápoli csatában részt vett seregeket jóval nagyobbaknak tartja, mint Delbrück, vagy Lot. Szerinte 10 000 harcos jött Franciaországból, 1000 Angliából, 6000 Németországból; Zsigmond 60 000-es sereggel várta őket. Vazallusa, Mircea havasalföldi vajda is hozott 10 000 harcost és jött még kb. 13 000 fegyveres lengyel, cseh, olasz és spanyol földről. A keresztény sereg tehát közel 100 000 főnyi volt, Bajazid serege pedig 100 000 feletti létszámú.⁵⁴

A keresztesháborúkról szóló másik nevezetes monográfia szerzője, *Adolf Waas* szerint Bouillon *Gottfried* 20 000 fővel indult a Szentföldre, ebből 2000 volt lovag, Barbarossa Frigyes 3000 lovagot és több ezer gyalogost vezetett, Oroszlánszívű Richárd 1200 lovagot és sokkal több gyalogost, Fülöp Ágost 650 lovagot és 1300 csatlóst. Richárd és Fülöp serege együtt is kisebb volt, mint Frigyesé.⁵⁵ A templomos rend tagjainak létszáma legalább 1600 és legfeljebb 4—5000 fő lehetett, de ezek nem voltak mind lovagok. A rend feloszlásakor, perük aktái szerint, összesen 3—4000 a rend tagjainak száma, ebből 1000 a lovag. Csak egy olyan esetről tudunk, hogy egy csatában 400—nál több templomos lovag vett volna részt;⁵⁶ 1000 lovagnál több sohasem élt a jeruzsálemi királyságban.⁵⁷

A III. kereszties hadjáratba induló fejedelmek seregei közül I. Frigyes császár serege volt a legerősebb. Nem csoda, hogy a krónikások 100 000 főre becsülték; e számot a legújabb magyar történeti irodalom is átvette. *Ekkehard Eichhoff* 1977-ben megjelent tanulmánya szerint viszont Frigyes kereszties serege 12 000—15 000 főre becsülhető.⁵⁸

Nem érdektelen megvizsgálnunk milyen sereglétszámokat közöl *Razin* magyar nyelven 1961-ben, orosz eredetiben Moszkvában 1957-ben megjelent művében. A marxista-leninista és emellett nacionalista világnézet alapján írott munka a XVI. század végéig vizsgálja a hadművészet fejlődését. Ismeri Delbrücket, kötelességének érzi, hogy vitázzék vele. Létszámadataiban támaszkodik rá, de csak nyugat-európai viszonylatban, mivel Kelet-Európáról Delbrück nem ír. *Razin* tendenciája szemmel láthatólag az, hogy az ósláv és orosz hadművészet és hadseregek fölényét igazolja a nyugatiakkal szemben. Bizonyos mértékig igyekszik forráskritikát alkalmazni az orosz és orosz vonatkozású források tekintetében is, így kijelenti, hogy nem lehet hitelt adni az évkönyvek azon tudósításának, hogy az 1380-as kulikovói csatában az orosz hadsereg létszáma 200—

53 *Steven Runciman*: A History of the Crusades. I. k. Cambridge, 1951. 336. o.

54 I. m.: III. k. Cambridge, 1955. — Runciman sem tájékozottabb a térség történetében, mint Lot, ami annál meglepőbb, mert ő elsősorban *bizantinológus*. Szerinte a Havasalföld és Erdély fejedelmét (prince) eléggé megrémítette a török előnyomulás, s csatlakoztak Zsigmondhoz, bármennyire gyűlölték is a magyarokat. Eszerint 1396-ban már volt erdélyi fejedelemség, Erdélyben valamilyen, a magyarokat gyűlölő más nép lakott, s ezek soraiból került ki az erdélyi fejedelem! Nem sokkal utóbb Runciman azt írja, hogy Zsigmond vazallusa volt Mircea havasalföldi vajda, akit itt nem „prince”-nek nevez, hanem „voivoda”-nak. Erdélyi fejedelemről itt már nincs szó. Pár oldallal később Zsigmond erdélyi *vazallusairól* és havasalföldi *szövetségeseiről* olvashatunk. Zsigmond „összintén megmondta” parancsnoktársainak, hogy nem bízhat az erdélyiekben és havasalföldiekben. Ehhez képest kicsiség, hogy Hunyadit Korvin Jánosnak és Zsigmond fattyúgyermekének nevezi. (Mindezeket l. i. m. III. k. 456—465. o.) Hogy olyan neves historikusok, mint Lot és Runciman ennyire tájékozatlanok, az több, mint meglepő, elszomorító...

55 *Adolf Waas*: Geschichte der Kreuzzüge in zwei Bänden. I. k. Freiburg/Breisgau, 1956. passim.

56 I. m.: II. k. 15. o.

57 I. m.: II. k. 193—195. o.

58 *Ekkehard Eichhoff*: Die Bedeutung der Kreuzzüge für der deutschen Raum. In: Die Zeit der Staufer. III. k. Stuttgart, 1977. 245. o.

400 000 volt.⁵⁹ De az már elfogadhatónak tűnik számára, hogy Oleg fejedelem 88 000 főnyi haderővel indult Bizánc ellen.⁶⁰ Az 1241-es jégmezei csatában szerrinte a német lovagrend serege 10—12 000 főnyi lehetett, a novgorodiaké 15—17 000.⁶¹ Jaroszláv fejedelem legfőbb támaszai, a novgorodi bojárok 40 000 harcost állítottak ki, s volt egy 10 000 fős varég osztaga is.⁶² Az 1380-as kulikovói csatában az orosz sereget 50—60 000 főre teszi; a tatárok számbeli fölényben voltak.⁶³ Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereg 40—45 000 főnyi, ebből 28—32 000 a magyar és havasalföldi, 5—6000 francia. A török sereg eléri a 80—90 000-es létszámot.⁶⁴

Kétségtelen, hogy a lovagi fegyvernem a közelharcban rendkívül hatékony volt, és ezért néhány száz lovag már nagy erőt jelentett. 1134-ben Fotevik mellett ismerik meg a dánok a nyugat-európai nehéz lovasságot. 300 német zsoldos lovag szörnyű mézárhlást visz véghez Magnus dán király seregében. Maga a király és öt püspöke is elesik. Nem csoda, hogy ezután gyorsan elterjed a lovagság Dániában, 1187-ben már lovaggá ütésről hallunk.⁶⁵ II. István királyunk 1127-ben 700 frank zsoldosával dülta fel Bulgáriát, bár ezek seregének csak egy részét alkották.⁶⁶

A Delbrück—Lot féle igen kis hadsereglétszámok elmélete azonban újabban ingadozni látszik. *John Beeler* megállapítja, hogy Angliában a XII. században a feudális kontingensek lovasainak összlétszáma 5000—7000 főre tehető, de ez nem jelenti az egész hadsereget. Megmaradt a népfelkelés (fyrd) intézménye. Az angol sereg sohasem tiszta lovagsereg, hanem kevert: lovas—gyalogos, hűbéres—zsoldos—népfelkelő és éppen kevertsége miatt hatékony.⁶⁷

Különösen fontos ismereteket közöl *Karl Ferdinand Werner* kiváló tanulmánya. Megállapítja, hogy Delbrück és Lot óta a középkori hadseregeket egészen kicsiknek szokás tartani, s a nagyobb létszámokat közlő adatokban kételkedni illik. Lot a százéves háború forrásanyagából indult ki, és úgy vélte, hogy a korábbi seregeknek még kisebbeknek kellett lenniük. Szerinte Kopasz Károly idején egy nehéz lovas (loricatus) kiállításához 12 mansus (telek) kellett, s e földterületet 120—160 hektárra becsülte. Úgy vélte, hogy a Karoling királyok uralma kb. 180 000 km²-nyi területre terjedt ki — később csak 85 000 km²-re. Még ekkora területen is 23 500—32 000 12 mansus méretű birtok lehetett, de ő önkényesen 5000 főre becsüli a kiállítható nehéz lovasok számát.

Azóta ezt tartják egy Karoling-kori frank lovashadsereg maximális létszámának. Werner szerint Lot-nak már a kiindulása is hibás, mert nem vette figyelembe a szórt birtokokat, melyek szintén állíthattak ki katonákat. Emellett csak a nehéz lovasokat vette figyelembe, pedig a frank seregekben másféle katonák is szolgáltak.

Alapvető hibája azonban az, hogy a frank birodalom nem 85 000, hanem 1 millió km² területű volt, s ebből az ő számítása szerint 50 000 nehéz lovas jönne

⁵⁹ *Razin*: A hadművészet története. II. k. A háború feudális korszakának története. Budapest, 1961. 25. o.

⁶⁰ I. m.: 56. o.

⁶¹ I. m.: 153. o.

⁶² I. m.: 94. o.

⁶³ I. m.: 256—276. o. Razin itt mérsékeltnek mondható; több szovjet történész — régi krónikás adatok nyomán — 150 000 főt említ.

⁶⁴ I. m.: 217. o.

⁶⁵ *Lucien Musset*: Problèmes militaires du monde scandinave (VII—XII. siècle). In: *Ordnamenti militari*, 290. o.

⁶⁶ *Chronici Hungarici composito seculi XIV.*: SRH. I. 434—435. o.

⁶⁷ *John Beeler*: The Composition of Anglo—Norman Armies. *Speculum* 40., (1965) 398—414. o.

ki. Anyi mindenesetre megállapítható — mondja Werner —, hogy a Karolingok és később a X. századi német királyok seregei jóval nagyobbak lehettek 5000 főnél.

E korszakban egy együtt menetelő seregtest maximálisan 5000—10 000 fő lehetett. De Nagy Károly gyakran 2—3 irányból is támadott s így e maximum többszörösét is bevethette. A frank birodalomban létezett kb. 200 királyi és hercegi palatium, több mint 1000 pfalz és fiscus (ezek a királyi birtokok igazgatási szervei), több mint 500 apátság (ezek közül 300 közvetlenül a király uralma alá tartozott), 189 püspökség és 140 nagyobb castrum. Tehát több, mint 1500 intézmény képviselte a királyi tekintélyt. Ezekhez járult 700 grófság (pagus), élükön mintegy 500 gróffal.

A létszámbecsléseknek — írja Werner — ezen adatokból kell kiindulniuk. Ha pagusonként csak 50 lovast számolunk, ez már 30—35 000 lovas. Több mint 100 püspök, 200 apát, 500 gróf és kb. 1000 vassus dominicus közvetlenül a király vazallusa volt. Ha mindegyik csak 20 vazallussal bírt, már ez is több, mint 30 000 fő.

Megjegyzendő, hogy Kopasz Károly idején illetlennek tartották, ha egy püspök 10—12 vazallusnál nagyobb kísérettel jelenik meg a király udvarában. Egy teljes hűbér általában 10—12 vazallust állított. A grófok által kiadott okleveleken általában 30, vagy több vazallus neve szerepel.

Eszerint 800 és 840 között az egész frank birodalom nehéz lovasainak száma nem lehetett 30 000 főnél kevesebb, s ehhez járultak még a nem nehéz fegyverzetű kísérek, akik 100 000-en felül is lehettek. Ekkora sereg persze sohasem állt ki egyszerre, de egy nagy hadjáratban, így az avarok elleni háborúban, több oszlopban, 15—20 000 frank nehéz lovas is bevetésre került, továbbá megfelelő mennyiségű gyalogos és kísérő harcos, és még ekkor is erős tartalékok maradtak a birodalom más határai mellett.

A szerző 1967 óta fektetett fel kartotékokat a német korai és virágzó középkor összes szereplőiről. 1968-ra mintegy 50 000 lapja gyűlt össze főként IX—X. századi szereplőkről. A kartotékok száma hetenként 1000-rel nőtt. (Jó volna tudni, hogy jelenleg hány kartotékja van?!) A Rajnavidék, Frankföld és Bajorország területéről már 1968-ban többezer olyan névvel szolgálhatott, akik képesek voltak lovas szolgálatot teljesíteni.

Az Ottók és Száliak korából nem maradt ránk a frank kapitulárekhoz hasonló részletes forrásanyag. Szerencsére 981-ből ránk maradt egy indiculus loricatorum nevű jegyzék. Eszerint a bajor püspökök a király itáliai hadjárataira 300 nehéz lovast kötelesek kiállítani, az alemanniai (svábföldi) püspökök 180-at, a felső-lotharingiak 210-et, az alsó-lotharingiaik 112-öt, a frankföldiek 420-at, a szászok pedig *valószínűleg* 600-at. Ez összesen csak a püspököktől 1822 nehéz lovas, közülük 1072 szerepel az indiculusban. Ehhez járulnak az apátok által kiállított loricatusok (Alemannia 150, Frankföld 350, Szászország 250 [becslés], Bajorország 200, Lotharingia 250) — ez összesen megint 1200 lovas. Az egyháziak tehát kb. 3000 loricatust állítottak ki.

Nehezebb felbecsülni a világiak erejét. Ezek: a) a király közvetlen környezete, b) a hercegek, c) az örgrófok, d) a grófságok (pagusok — ha nem egyháziak), e) közvetlen (nem grófi rangú) királyi vazallusok. Werner becslése szerint mind-ez 6000 loricatust tesz ki; ebből Bajorország 1400, Alemannia 900, Lotharingia 1100, Frankföld 800, Szászország több, mint 1500 főt ad. Az egyházi és világi

kiállítású loricatusok száma így összesen 9000, ehhez járul a király közvetlen, kb. 1000 főnyi kísérete, összesen tehát 10 000 nehéz lovas. Ezek természetesen nem voltak egyszerre, egy irányban bevethetők.

A 981-es Itáliába vonuló német sereget a Szerző 7000—8000 loricatusra becsüli, összesen 20 000 főre. Az arabok elleni vesztes csatában csak a loricatusok vettek részt. (Az arab források 4000 német halottról szólnak.)

A német egyházi és világi vazullosok hamarosan megfelelő méretű új hadsereget tudtak kiállítani, mert az Alpoktól északra *legalább 15 000* lovagi fegyveres szolgálatra alkalmas személy élt megfelelő felszereléssel és kísérettel. Ezen kívül Itáliában még 5000, Burgundiában 2500, Franciaországban kb. 12 000 ilyen személy élt.

Ez közel van a Karoling-kori még egységes frank birodalomban számított 30 000 főhöz. Annyi változás azonban történt, hogy a loricatus felszerelése nehezebb és drágább lett, a könnyű lovasok (itt persze nem lovasnomád könnyűlovasokra kell gondolni!) száma csökkent, a kísérőké viszont (a fegyverzet nehezebbé válása miatt) szaporodott. A gyalogosok majdnem egészen eltűntek. I. Henrik és I. (Nagy) Ottó még használt — támadó háborúiban is — szász gyalogosokat. Később már nem hallunk róluk. A legtöbb loricatust Szászország állította. Ezek főként a szlávok ellen harcoltak, más frontokon ritkán. Az Itáliába vonuló sereg legnagyobb részét Frankföld adta, mert határőrző feladata nem volt. Bajorország figyelme megoszlott a határvédelem és az itáliai hadjáratok között; a birodalmi sereg magva Frankföld és Alemannia.

A 981-es indiculus adatai Werner szerint tartósaknak vehetők. A birodalmi gépezet a X—XI. században funkcionált a legjobban.⁶⁸

A XI—XII. században katonailag igen erős volt a délitáliai normann állam. *Robert Fossier*, aki az I. keresztes hadjáratban a korábban közölt alacsony létszámokat elfogadja, megállapítja, hogy a szicíliai bárók 1152—53-as katalógusa szerint itt 20 000 harcossal számolhatunk, ezekből 8600 a lovas. Hozzáfűzi, hogy ez időben VII. Lajos francia királynak távolról sem volt ekkora serege.⁶⁹

Korunk talán legkiválóbb középkori hadtörténésze a francia *Philippe Contamine*. Nem érdektelen tehát, ha megismerjük a hadsereglétszámokkal kapcsolatos nézeteit. A későközépkori francia hadseregekkel foglalkozó kötetében hangsúlyozza, hogy a hadsereglétszámokat elsősorban a pénzügyi természetű forrásokból ismerhetjük meg, mert a krónikák adatai elhanyagolhatók. A pénzügyi forrásokban azonban csak azok szerepelnek, akik a királytól zsoldot kaptak, nem szerepelnek viszont azok, akik a maguk erejéből vonultak hadba, s azok sem, kik a királyt szolgálták, de mástól kapták a zsoldot.

Nézzük Contamine néhány, a XIV. századra vonatkozó adatát. Az 1326—27-es gascogne-i háborúban 1327 május és szeptember között 5000 nehéz lovas és 20 000 gyalogos vett részt, egy 1339-ben lezajlott hadjáratban március és május között 3500 nehéz lovas és 11 500 gyalogos, június és szeptember között 10 000 nehéz lovas és 40 000 gyalogos.

VI. Fülöp francia király 1339-ben Angliában készült partra szállni. E vállalkozására Normandia 8—10 hétre 4000 nehéz lovast és 20 000 gyalogost ajánlott fel.

⁶⁸ *Karl Ferdinand Werner*: Heeresorganisation und Kriegführung im deutschen Königreich des 10. und 11. Jahrhunderts. In: *Ordinamenti militari*, I. k. 791—843. o.

⁶⁹ *Robert Fossier*: *Enfance de l'Europe. Xe—XIIe siècles. Aspects économiques et sociaux*. Paris, 1982. I. k. 285. o.

1340-ben VI. Fülöp zsoldjában 28 000 nehéz lovas és 16 700 gyalogos volt. (!) Ilyen nagy seregről később nemigen hallunk. VI. Fülöp ellenfelének, III. Edward angol királynak kisebbek a seregei. 1339-ben október 23. és november 16. között serege 4750 fő, ebből 1600 nehéz lovas, 1500 lovas íjász, 1650 gyalogos lándzsás és íjász. 1346—47-ben Calais ostrománál viszont Edward serege 32 000 főnyi, ebből 5000 nehéz lovas, 5000 lovas íjász és 15 000 gyalogos íjász.⁷⁰

A XIV. század első felében a lovasok és gyalogosok száma kb. egyenlő. 1360—1370-től a gyalogosok szerepe csekély. 1369—1370-ben csak Languedocban 6000 nehéz lovas van zsoldban.⁷¹

A XIV. század végén a francia király uralmi területének csökkenése s a járványok következtében beállott demográfiai hanyatlás ellenére elég nagy sereget tudnak fegyverbe állítani — néhány hétre. 1383-ban 16 000 nehéz lovas van a király zsoldjában, 1376 októberében 15 000, 1392 augusztusában 8000.⁷² Mindezen adatok a zsoldjegyzékben szereplő személyekre vonatkoznak, tehát minimális adatok. A francia lakosság a százéves háborúban jelentősen csökkent. A legnagyobb seregről 1340-ben tudunk. Ekkor 50 000 harcos állt tartósan VI. Fülöp szolgálatában — *néhány hétig pedig* 80 000 fő.⁷³

A későközépkori francia lovagsággal foglalkozó tanulmányában Ph. Contamine valószínűnek tartja, hogy Franciaországban 1300 táján összesen több, mint 5000, de kevesebb, mint 10 000 lovag élt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy csak ekkora lett volna a nehéz lovasok száma. 1340-ben — mint láttuk — VI. Fülöp király zsoldjában 28 000 nehéz lovas volt, de ennek csak 16⁰/₀-a, kb. 4500 volt lovag, a többi écuyer (csatlós). Később a nehéz lovasságon belül még kisebb a lovagok száma. Angliában — mint *Denholm-Young* írja —, szintén csökken a lovagok száma. A XI. század végi 5000—7000-ról a XIII. század végére 1250-re csökkent a számuk (nem számítva a néhány száz templomos és johannita lovagot), 1347-ben már csak 1000, 1420—1430-ban 300 körüli.⁷⁴

A középkori háborúról írt nagyszabású összefoglaló munkájában Ph. Contamine megállapítja: H. Delbrück, F. Lot és F. L. Ganshof egyetértenek abban, hogy a Karoling királyok sohasem rendelkeztek többel 5000 lovasnál. Verbruggen szerint egy nagyobb frank sereg 2500—3000 lovasból és 6000—10 000 gyalogusból állt.⁷⁵ Ezzel szemben K. F. Werner szerint a frank birodalomban 800 és 840 között 35—36 000 lovassal és 100 000 gyalogossal számolhatunk összesen, s egy nagy hadjáratban, így az avarok ellen, 15—20 000 frank lovas is részt vehetett. Contamine kissé túl optimistának tartja Werner számadatait, de úgy véli, hogy mivel a frank forrásokban sok szó esik a hadseregek ellátásáról, ezek nem lehettek nagyon kicsik. Jellemző, hogy az egyik kapituláré intézkedése szerint minden grófságnak félre kellett tennie a széna kétharmadát a hadsereg részére. Németországban a parasztok is részt vettek a háborúban, néha lovon, többnyire azonban gyalog. (Ausztria, Szászország). A 981-ben keletkezett *Indiculus loricatorum*ból kiderül, hogy Németországban az Alpoktól északra összesen 6000 loricatust kellett kiállítani, s ezek csak a loricatusok. Nincsenek

⁷⁰ *Philippe Contamine: Guerre, état et société à la fin du Moyen Age. 1337—1494. Paris, 1972. 64—74. o.*

⁷¹ I. m.: 136—139. o.

⁷² I. m.: 222—225. o.

⁷³ I. m.: 531. o.

⁷⁴ *Philippe Contamine: Points de vue sur la chevalerie en France à la fin du Moyen Age. Francia 4., (1976) 255—285. o.*

⁷⁵ *Uő.: La guerre au Moyen Age. Nouvelle Clio. L'histoire et ses problèmes. 24. Paris. 1980. 101—104. o.*

benne a nem teljes fegyverzetűek (clipeati, scutiferi, scutarii, armigeri). A loricatorok között voltak, akik általános hadkötelezettség alapján szolgáltak, mások hűbértulajdonosok ellenében. Sok volt közöttük a nem szabad állapotú miniszteriális.

Az 1066-os hastingsi ütközetben a normann sereg kb. 7000 főnyi, ennek fele lovag, másik fele lovas íjász és gyalogos. Nem sokkal később az angol királynak 5—6000 lovag állt rendelkezésére, kik háborúban évi 2 hónapot, békében évi 40 napot voltak kötelesek szolgálni.

II. Roger idején a dél-itáliai normann királynak 8620 lovag és 11 090 más katona állt rendelkezésére.

Az I. kereszties hadjárat csatáiban résztvevő keresztény seregek kis létszáma ismeretes. Bele kell azonban számítanunk, hogy a hosszú úton nagy volt a lemorzsolódás. *J. Præwer* induláskor 4500 lovagot és 30 000 gyalogost feltételez.

A nem lovaggá ütött lovagi származású lovasok másodrendű harcosoknak számítanak, de szerepük a csatában ugyanaz, mint a lovagoké, s Nyugat-Európában a másodrendű lovasság is nehéz lovasság.

1285-ben III. Fülöp francia király aragóniai hadjáratában közel 19 000 fő vett részt: 4000 nehéz lovas, 2700 egyéb lovas, 12 000 gyalogos.

1314-ben Velence fegyverraktárában 3067 páncél volt. 1325-ben a 400 000 lakosú firenzei állam szövetségesei nélkül 1500 zsoldos lovas, 500 firenzei lovas és 15 000 gyalogost tudott kiállítani.

1298-ban a falkirki csatában I. Edward király a 4 milliós Angliából 25 700 gyalogost és 3000 lovas vonultatott fel.

Későbbi, de igen érdekes adatok: a XV. század második felében Svájc 50—60 000 főt tudott volna kiállítani, ha az összes harc képes svájcit mozgósították volna. Nagy hadsereg kiállítása — Contamine szerint — nem volt nagyon nehéz, de több hétig való ellátása igen. Még nehezebb volt az állandó seregek tartása. A XV. század második felében a 8—10 milliós Franciaország 15 000 főnyi állandó sereget tudott fenntartani.⁷⁶

Mit állapíthatunk meg e rövid áttekintésből? A középkori hadtörténelen kutatói — egészen Delbrückig — többé-kevésbé elhitték a krónikások adatait, vagy igen enyhe kritikával kezelték azokat. Ez alól nem kivétel a múlt század legkiválóbb középkori hadtörténésze Köhler sem. Delbrück igen erős kritikával kezelte az elbeszélő forrásokat, és igen alacsony hadsereglétszámokhoz jutott. Eredményeit a középkorkutatók nagy része elfogadta, köztük a legtekintélyesebbek is, — így Lot, Ganshof, Verbruggen. Voltak, kik e becsléseket túlságosan alacsonynak találták, és némileg nagyobb seregeket feltételeztek, bár kisebbeket, mint a Delbrück előtti hadtörténészek — így Frauenholz, Runciman.

Lényegesen nagyobb hadsereglétszámokat tart valószerűnek Werner és Contamine. Werner szerint 800 és 840 között az egész frank birodalom nehéz lovasainak száma nem lehetett 30 000 főnél kevesebb, s ehhez járultak még a nem nehéz fegyverzetű kísérők, kik 100 000-en felül is lehettek. Egy nagy hadjáratban, több oszlopban, 15—20 000 frank nehéz lovas is részt vehetett. Delbrück 5000 frank nehéz lovasával szemben tehát Werner 30 000-et feltételez. A X—XI. századi Német Birodalomban (az Alpoktól északra) szerinte legalább 15 000 lo-

⁷⁶ Uo. passim.

vagi fegyveres szalgálatra alkalmas személy élt, megfelelő felszereléssel és kísérettel, Itáliában 5000, Burgundiában 2500, Franciaországban 12 000 körüli lehetett a számuk.

Werner adatait Contamine, bár némileg túlzásnak tartja, de lényegében nem cáfolja, sőt a XIV. század elejére ő is lehetségesnek tart, rövid időre, 100 000-re francia és 30 000-en felüli angol hadsereget. Ez azért némi különbséget jelent a Werner féle létszámbecslésekhez képest, hiszen a IX—XI. század és a XIV. század eleje között Nyugat-Európa lakossága lényegesen növekedett.

Úgy gondolom, további vizsgálódásaink során elsősorban Werner és Contamine nézeteit kell figyelembe vennünk.

II.

Tagadhatatlan, hogy a középkori hadtörténelem kutatása a magyar történelemtudomány különösen elhanyagolt része. Ezen belül különösen az a hadsereg-létszámok vizsgálata, amin nem csodálkozhatunk, hiszen középkori forrásanyagunk sajnos igen szegényes.

Nézzük meg, mi volt a magyar historikusok véleménye a középkori hadsereg-létszámokról?

Kozics László Nagy Lajos hadseregeiről szólva közli *Horváth Mihály* adatát, mely szerint a király 1345-ben 20 000 főnyi sereget vitt Horvátországba, 1346 tavaszán pedig állítólag 100 000 fős sereggel indult Zára alá. *Daru* Velence történetéről szóló művében 80 000 főnyi magyar seregről ír Zára alatt, a Velence ellen induló magyar haderőben pedig — szerinte 50 000 lovas volt. E számot Kozics túlzottnak tartja. Az első nápolyi hadjáratban szerinte az országból 30 000 főnyi haderő indult el, mely a csatlakozott önkéntesekkel és zsoldosokkal együtt 40—45 000 főre növekedett, s ebből 20—25 000 volt lovas.

A második hadjáratban Lajos seregében 15 000 magyar, 4—5000 olasz és 800 (!) német volt.⁷⁷ Az első tudományos igényű összefoglaló magyar hadtörténelem *Rónai Horváth Jenő* Magyar hadi krónika című kétkötetes műve, mely első sorban adattár. Előadja, hogy a krónikák a honfoglaló magyar harcosok létszámát 200 000 főre, vagy 108 nemzetség után, mely mindegyike állítólag 2000 harcost számlált, 216 000 főre teszik. Ibn Roszteh viszont a hadba vonuló magyarok számát 20 000 lovasra teszi. Etelköz védelme azt mutatja, hogy a kivonuló erőn kívül legalább ugyanannyi harcos maradt a szállásokon (a besenyő támadás következményei nem ezt mutatják! — B. A.). Összesen 40 000-re teszi a szerinte 200 000 főnyi magyar nép harcosait, minden 5 főre számítva egy fegyverforgatót. Rónai Horváth úgy véli, hogy a költözködés s a honfoglalás idején és utána a magyarok serege az önként meghódolt és meghódított népek fegyvereseivel jelentékenyen megsaporodott, s a későbbi külföldi hadjáratokban néha a 100 000 főt is meghaladta. Úgy véli, hogy a kalandozó hadjáratokban a magyarok 10—20 000, néha 50—100 000 főnyi seregekkel vettek részt. Megemlíti, hogy a német krónikások a 955-ös augsburgi csatában résztvevő magyar hadsereget 100 000 főnyinek mondják, Ottó seregét pedig, hogy a német fegyveresek dicsőségét növeljék, csak 15—20 000-re becsülik. Az 1044-es ménfői csatában a

⁷⁷ Kozics László: Nagy Lajos nápolyi hadjárata. HK 1890. 383—404. o.

német krónikák Henrik császár seregét 6000-re teszik, a magyarokét, képtelenül megnagyítva, 200 000 főnyinek mondják.

1099-ben Przemysl-nél az orosz krónikák szerint 300 kun vert meg 30 000 magyart. Rónai Horváth szerint valószínű, hogy a magyar sereg 8000, a kun 3000 fős volt. 1146-ban a Lajta menti csatában II. Géza serege 70 000 főnyi volt, ebből 12 000 fő a királyi dandár. III. Konrád kereszties serege 1147-ben 70 000, a csőcselékekkel együtt 200 000 fő, VII. Lajosé szintén 70—80 000 fő, de csőcselék nélkül. Az 1149-es oroszországi hadjáratban a magyarok állítólag 10 000 lovassal vettek részt, de valószínű, hogy számuk jóval kisebb volt. 1167-ben a zimonyi csatában Dénes ispán serege kb. 15 000 lovas, a görög sereg létszáma hasonló. Még ugyanebben az évben III. István király 30 000 főnyi sereggel vonult Dalmáciába.

Barbarossa Frigyes Magyarországon átvonuló kereszties hada a 100 000 főt messze meghaladta. II. András kereszties serege kb. 10 000 fő volt és hajóival még 5000 „német és szász” kereszties is ment.

A mongolok ritkán indultak nagyobb hadjáratra 100 000 főnél kisebb sereggel. Magyarországra 1241-ben 120 000-nyire becsülhető tatár sereg tört be, ebből kb. 100 000 lehetett ott a muhi csatában. Béla serege kb. 65 000 katonát számlált.

1260-ban az első morvamezei csatában a magyar és cseh sereg egyaránt közel 100 000 fő volt. 1271-ben Przemysl Ottokár serege megközelítette a 100 000 főt. 1273-ban a magyar sereg 30—40 000, Ottokáré 60 000 fő. Az 1278-as morvamezei csatában Kun László serege 40 000 körül volt, Rudolfé 2000, Ottokáré 30 000 fő. III. Endre serege 1291-es osztrák hadjáratában kb. 80 000 fegyverforgató.

1328-ban Károly Róbert Ausztria ellen támadó serege a cseh krónikák szerint 30 000 főnyi. Az 1331—32-es cseh hadjáratban az osztrákokkal szövetségben harcoló magyar sereg 50 000 volt, az osztrák hercegé 20 000 harcost számlált.

1345 nyarán Lajos király 20 000 harcossal vonult Horvátországba. Az 1346-ban Zára ellen induló magyar sereget a krónika — bizonyára túlozva, írja Rónai Horváth — 100 000 főre teszi.

1350-ben Nagy Lajos Nápoly ellen vonuló seregében 15 000 magyar, 8000 német lovas és 3000 lombard gyalogos volt, 5 gályán még 2000 magyar vitéz érkezett, így a király serege 30 000 főre emelkedett. Az 1356. évi, Velence elleni hadjáratban a magyar főszereg 40 000 fő volt, elővédje 4000 fő.

Az 1396-os nikápolyi csatában az egész keresztény sereg 70—80 000 harcos lehetett, ebből az idegen keresztiesek száma 30—40 000, Zsigmond serege a havasalföldi vajdáéval együtt kb. ugyanennyi. A török sereg valószínűleg legfeljebb 100 000 lehetett.⁷⁸

Rónai Horváth számadatait kortársai általában elfogadták, de ezek a számok sokáig „visszaköszönnek” az olvasónak a későbbi hazai történelmi irodalom hasábjain is.

Kerékgyártó Béla Károly Róbert Frigyes római király segítségére küldött seregét Pray György közlése alapján 26 000 főnyinek mondja, melyből 22 000 kun volt. Palacky-ra hivatkozva 50 000 főnyinek tartja Károly Róbert 1331-ben

⁷⁸ Rónai Horváth Jenő: Magyar hadi krónika. I. k. Budapest, 1895. passim.

János cseh király ellen küldött seregét. Nagy Lajos 1354-ben a litvánok ellen vezetett seregét „az akkori írók 200 000 főnyinek mondják.”⁷⁹

Milyen számadatokat találunk a nagy „millenáris” magyar történelmi összefoglalásban?

Marczali Henrik elfogadja Ibn Roszteh 20 000 fős adatát, de úgy véli, hogy az összes fegyverforgatók létszáma 40—50 000 fő lehetett, mert annyi gyors ellenségtől körülvéve a vitézek nagyobb része alig távozhatott sátraitól és nyájaitól. 899-ben Berengár serege 15 000, a magyaroké 5000 fő.⁸⁰

Egyébként *Marczali* is elfogadja Rónai Horváth számadatait, bár gyakran feltételes módban. 1146-ban a Lajta menti csatában „a magyar seregét 70 000 főre tették.” A kunokkal IV. Béla „negyvenezer vitéz nyilast nyer a tatárok elleni harcra.” A tatárok ellen gyülekező magyar sereg oly nagy volt, „minőt akkor egy európai fejedelem sem gyűjthetett. 65 000-re becsülték, pedig az erdélyi dandárok nehezen voltak ott, és az északkeleti megyék népei sem igen jelenthettek meg.” 1260-ban a magyar sereg számát 40 000-re tették, a cseh királyét 100 000-re. 80 000 főre becsülték azt a sereget, mely III. Endre alatt betört Ausztriába.⁸¹

Ugyane magyar történelmi szintézis III. kötetében *Pór Antal* elfogadja a krónikák létszámadatait, egyedül Nagy Lajos 1346-ban Zára ellen indított seregének 100 000-es létszámában kételkedik. Villani krónikája szerint Lajos király 200 000 főnyi seregével haladt át Oroszországon 1354-ben. Pór A. Villani adata mellé felkiáltójelet tesz, tehát csodálkozik rajta, de kérdőjelet nem. 1396-ban Nikápolynál *Schönherr Gyula* szerint Bajazid serege 140 000 főből állt, a keresztény sereg 90 000 főből, ebből 60 000 volt Zsigmond serege az oláh segédcapatokkal együtt.⁸²

Pauler Gyula klasszikus munkájában megemlíti, hogy 1087-ben Szent László kijelentette: a pápát a szakadárok ellen, ha kell, 20 000 lovassal segíti meg. — Bouillon Gottfried kereszties seregének nagyságát 70 000 gyalogosra és 10 000 lovasra becsüli.

Pauler megemlíti, hogy a XII. században a várbeli népek egy zászlóalját 300—400 lovasra becsülhetjük „úgy, hogy a magyar király — akkor roppant nagy szám — mintegy 25—30 000 lovassal rendelkezett.”

Néhány oldal után azonban azt írja, hogy az 1146-os Lajta menti csatában a magyarsereget — „talán mindent összevéve nem is túlságosan” — 70 000 emberre becsülték. Így tehát *Pauler* szerint a királynak, a vármegyei csapatokon kívül, legalább még egyszer annyi lovasa volt. A német krónikák ugyanebben a csatában 12 000 főnyinek mondták a királyi dandár létszámát. A 70 000—12 000 arány talán arra vall, hogy az egész sereghez képest a királyi dandár létszáma meglehetősen nagy volt. *Pauler* elfogadja a II. kereszties hadjárat átvonuló német és francia seregeinek 70—70 000-es létszámát, megemlíti Dénes ispán 1167-es zimonyi csatában harcolt seregének 15 000-es és III. István ugyanezen évben Dalmácia ellen támadó seregének 30 000-es, nemkülönben Barbarossa Frigyes

79 *Kerékgyártó Béla*: A magyar hadügy állapota az Anjou királyok alatt. Budapest, 1880. 28., 32., 39. o.

80 MNT I. k. Magyarország a királyság megalapításáig. Budapest, 1895. 58—59., 138. o. A vonatkozó részt *Marczali Henrik* írta.

81 MNT II. k. *Marczali Henrik*: Magyarország története az Árpádok korában (1038—1301). Budapest, 1896. 279—280., 462., 482., 522., 580. o.

82 MNT III. k. *Pór Antal—Schönherr Gyula*: Az Anjou ház és örökösei. Budapest, 1895. passim.

átvonuló seregének 100 000-es létszámát is. A muhi csatában IV. Béla seregét 65 000 főre becsüli, Batuét viszont csak 50 000 főre.

Megemlíti Pauler Rubruk 1255-ben leírt véleményét, mely szerint a kimerült Magyarországról még „sok év” múlva is az volt a vélemény külföldön, hogy *legfeljebb 30 000 fegyverest* képes kiállítani, és nem tudna ellenállni egy újabb tatár támadásnak.

Az 1260-as első morvamezei csatáról azt írja, hogy „a hír szerint” a cseh sereg 100 000 fő volt, a magyar jóval több, mint 100 000.

Ottokár seregét 1271-ben 90 000-re becsülték — írja, s 1273-ban 60 000-nyi sereggel tört Magyarország ellen. Az 1278-as morvamezei csatában szerinte 14—15 000 főnyi magyar lovas volt jelen, Rudolf serege 2000 páncélosra, Ottokár serege 30 000 főre tehető. Elfogadja III. Endre 1291-es Ausztria ellen induló seregének kb. 80 000-es létszámát is.⁸³

A legnagyobb terjedelmű magyar hadtörténetet *doberdói Bánlaki (Breit) József* írta.

Művének első kötetében úgy vélekedett, hogy a magyar krónikák túlságosan nagyra becsülték a honfoglaló magyar harcosok számát: 210—216 000 főre, ezzel szemben Ibn Roszteh és Gurdézi 20 000 főre; az előbbi soknak, az utóbbi kevésnek látszik. Talán közelebb járunk a valósághoz, folytatta, ha a magyar harcosok számát 50—60 000 lovasra becsüljük.⁸⁴

899-ben Berengár király serege 15 000, a kalandozó magyar sereg kb. 5000 fő volt. Ugyanennyire becsüli a 900-as bajorországi hadjáratban résztvevő magyar sereget. A 955-ös augsburgi csatában szerinte 25 000 némettel szemben 35—40 000 magyar állhatott.⁸⁵

Nem hiszi el a német krónikások adatait, melyek szerint az 1044-es ménfői csatában 6000 német állt volna szemben 200 000 magyarral. III. Henrik serege (mint Giesebrecht mondja) legalább 17 000 fő lehetett. Aba Sámuel pedig akkor sem érthette volna el a 200 000-es létszámot, ha Magyarország összes fegyverfogható emberét zászlói alá tömörítette volna. Ha sokra becsüljük, talán 50 000 lovas lehetett jelen — a védelmi vonal őrségét is beleszámítva. A mogyoródi csata idején (1074) az ország hadi ereje Breit szintén 45 zászlóalj. Egy-egy zászlóalj létszáma bizonytalan, de semmi esetre sem több 1000 lovasnál; az ország hadereje tehát 45 000 lovasra tehető, de ezt az erőt csak akkor állították fel teljes egészében, ha külföldi nagy hadjáratról, vagy az országba benyomuló hatalmas ellenség kiveréséről volt szó. Szerinte így volt ez Szent István idején is. De Szent István korát tárgyalva, a 30—31. oldalon a „királyi” hadseregen kívül „nemzeti” hadseregről (?) is szól; számadatokat itt nem közöl.⁸⁶

Freisingi Ottó 70 000-es létszámadatát az 1146-os Lajta menti csatában résztvevő magyar hadsereg esetében nem cáfolja. Pár oldallal később azonban azt írja, hogy a XII. század közepén már 72 vármegye létezett, a vármegyei katonák létszáma 400—500 lovas, az egész megyei katonaság 30—35 000 fő. Ehhez járul a királyi zsoldosok és hospesek serege — 24 000 fő; ez összesen 55—60 000. Itt megemlíti, hogy Pauler Gy. csak 25—30 000-re becsülte a magyar sereg létszámát. Mivel a Lajta menti csatában bizonyára nem az egész katonaság vett részt,

⁸³ Pauler, *passim*.

⁸⁴ Breit Első rész 140. o.

⁸⁵ Breit Második rész 8., 22., 91—92. o.

⁸⁶ Breit Harmadik rész 30—31., 57—58., 120., 121. o.

a 70 000 főt kissé túlságosan soknak mondja. Minden további nélkül elfogadja viszont III. Konrád 70 000-es („csőcselékkel” együtt 200 000-es), VII. Lajos 70 000-es és Barbarossa Frigyes 100 000-nél jóval nagyobb sereglétszámát. Elfogadja Spalatói Tamás adatát is, mely szerint II. Endre keresztes seregében 10 000 lovas volt.⁸⁷

Reálisnak tartja Rogerius 500 000 fős adatát az egész tatár seregére vonatkozólag, melyből szerinte Batu seregére 200 000 fő jutott. A kunok — úgy véli — 40 000 harcost jelentettek volna. A magyar sereg létszáma nála 65 000 fő.⁸⁸

Mivel a XII. század közepén 55—60 000 főre becsülte a kiállítható magyar sereg létszámát, 1241-ben még érthető, ha 65 000-re becsüli a magyar sereget, de az már kevésbé, hogy 1253-ban Béla király főerőivel, „állítólag” 80 000 fővel tört be Stíriába, még kevésbé, hogy szerinte 1260-ban Béla seregét az első morvamezei (kroisenbrunni) csatában „mintegy 160 000 főre” tehetjük.

1271-ben V. István 30 000 főnyi sereget küldött Ausztriába és Morvaországba 1273 július végén pedig a magyar sereg 30—40 000 fő volt.

Az 1278-as morvamezei csatában Kun László serege 30 000, Habsburg Rudolfé 8—10 000 fő, Ottokáré 30 000 lehetett.

Nem fogadja el az 1291-es ausztriai hadjáratban részt vett sereg 80 000-es létszámát, szerinte ennél jóval kisebb lehetett a magyar sereg.⁸⁹

Megemlíti, hogy a krónikák 15—20 000 lovasra becsülik Károly Róbertnek 1304-ben Vencel ellen gyűjtött seregét. Csak Máté 8000 lovas kiállítására kötelezte magát Vencel ellen.⁹⁰ 1328-as osztrák hadjáratában egy cseh kútfő a magyar sereget, bizonyára erősen túlozva, 80 000 főre teszi. Állítólag Károly Róbert egész fegyveres erejét bevetette. 1330-ban a havasalföldi sikertelen hadjárattal egy időben Károly Róbert 8—10 000 fős sereget küldött Lokietek Ulászló lengyel király segítségére.⁹¹

1331—32-ben magyar-osztrák szövetséges sereg vonult Csehország ellen. Valószínűleg krónikaadatok alapján (melyek lelőhelyét nem idézi) Breit a magyar sereget 50 000 lovasból állónak mondja, kik közül 3500 volt a „sisakos”, azaz nehéz lovas.⁹²

Breit arra a megállapításra jut, hogy Magyarország fegyveres ereje Károly Róbert uralkodásának vége felé 25 000 főnyi lehetett.⁹³ Elutasítja a krónikák 100 000-es és 80 000-es adatait Nagy Lajos Zára felmentésére küldött seregével kapcsolatban.⁹⁴ A nápolyi hadjáratokkal kapcsolatban nem fogadja el Kozics idézett adatait, hanem Miskolczy István a továbbiakban idézendő adatait tartja reálisnak.⁹⁵

Breit Nagy Lajos más hadjárataival kapcsolatban közli a krónikák szerinte is túlzó adatait. Ezek közül legérdekesebb Cabaret (*Chronica Sabaudiae Scriptorum* I. 300.) adata, mely szerint 1366-ban Lajos király megígérte Savoya grófjának, hogy a szárazföld felől 60 000 főnyi hadat fog küldeni a török ellen⁹⁶, valamint

87 Breit Negyedik rész 91., 97—98., 104., 175., 213. o.

88 Breit Ötödik rész 42—53., 62. o.

89 Breit Hatodik rész 24. o.

90 Breit Hetedik rész 12. o.

91 Breit Hetedik rész 98. o.

92 Breit Hetedik rész 100—101. o.

93 Breit Hetedik rész 119. o.

94 Breit Nyolcadik rész 19. o.

95 Breit Nyolcadik rész 39. o. 78. jegyzet

96 Breit Nyolcadik rész 145. o.

egy diplomáciai adat, mely szerint Lajosnak az 1372—73-as padovai hadjáratban 30 000 lova veszett volna oda.⁹⁷

Breit úgy véli, hogy Nagy Lajos rendelkezésére 200 000 főnyi sereg állt⁹⁸, ami annál sajtáságosabb, mert Károly Róbert seregét uralkodásának végén 25 000 főre becsüli.⁹⁹

Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereget hol 80 000, hol 100 000 főre teszi, a török sereget nem sokkal 100 000-en felüli létszámúnak.¹⁰⁰

Erdélyi Gyula két könyvet írt a magyar hadszervezet és hadművészet fejlődéséről. Az elsőben, mely a IX—X. századdal foglalkozik, elfogadja a keleti kútfők 20 000 fős adatát, s ezt azzal igazolja, hogy a kazár lovashad csak 10 000 főnyi volt, a bolgár sem haladta meg a 20 000-et, a bizánci sereg is csak 12—18 000 főnyi volt. A besenyők seregét viszont jóval nagyobbnek tartja a magyarokénál.¹⁰¹

A 955-ös augsburgi csatában résztvevő német sereget 11—12 000 főre becsüli s a magyar sereget sem tartja nagyobbnek 12 000-nél.¹⁰²

Erdélyi Gy. másik művében azt a nézetét fejt ki, hogy a Lebediában élő magyarok akkor állítottak ki 20 000 lovas, ha a szomszéd kazároknak kellett segítséget nyújtani.¹⁰³ A honfoglalás alkalmából e 20 000 lovashoz — mint Anonymus állítja — a kunok és székelyek is csatlakoztak, így a honfoglaló sereget 30 000 főre becsüli.¹⁰⁴ Az Augsburgnál 955-ben harcoló magyar sereg létszámát hol kb. 10 000-re, hol 10—15 000-re becsüli.¹⁰⁵

Úgy véli, hogy a XII. század közepén a 72 várispánság 30 000 fegyverest állított ki, ehhez járultak a magánhaderők és a nemzetiségek, ez összesen 40—50 000 fő, a személyesen felkelőkkel együtt összesen 60—70 000. Így jön ki a muhi csatában a magyar sereg 65 000-es létszáma. Ugyanitt a tatárok seregét 60 000-re, a máshol működő két tatár sereget még 40—50 000 főre becsüli.¹⁰⁶

Az 1278-as morvamezei csatában a magyar sereg szerinte 40 000 főnyi volt, Rudolfé 2000, Ottokaré 30 000 főnyi.¹⁰⁷ Az 1396-os nikápolyi csatában a keresztény sereget összesen 70—80 000-re becsüli (ebből Zsigmond magyar-havasalföldi serege 30—40 000 fő), a törökökét, a szerbekkel együtt, 100 000-nyire.¹⁰⁸

Nagy Lajos nápolyi hadjáratairól a legalaposabb tanulmányokat *Miskolczi István* írta. Teljesen kizártnak mondja Kozics adatainak helyességét. Szerinte Lajos kb. 1000 lovaggal indult útnak, a nádor serege 1000—2000 fő lehetett, a Nápoly ellen vitt sereg az önként csatlakozókkal együtt elérte az 5—6000-es létszámot, ehhez járult 5000-nél nem több zsoldos. Ez együtt 10—12 000 fő, ami a kor viszonyaihoz képest jelentős sereg. Ezzel szemben Johanna csak 2500 lovas és párezer gyalogost tudott kiállítani. A magyar seregek harci értékében is jobban álltak. 1348-ban Beneventónál a magyar sereg lovasainak számát

97 *Breit* Nyolcadik rész 171. o.

98 *Breit* Nyolcadik rész 199. o.

99 L. a 93. jegyzetet!

100 *Breit* Kilencedik rész. 62—64., 73. o.

101 *Erdélyi Gyula*: A magyar katona. A magyar hadszervezet és hadművészet fejlődése. Budapest, 1929. 59. o.

102 I. m.: 251. o.

103 *Erdélyi Gyula*: A magyarok hadiszervezete és hadvezetési művészete ezer éven át. Budapest, 1944/4. 9. o.

104 I. m.: 12. o.

105 I. m.: 21., 44. o.

106 I. m.: 60., 88. o.

107 I. m.: 95. o.

108 I. m.: 144. o.

6000-re teszik, Aversánál a magyar sereget 7000 főre. István serege kb. 7000 lovasra és 2000 gyalogosra rúgott.¹⁰⁹

Másik tanulmányában Miskolczy megállapítja, hogy Gravinai Domokos egy helyen Lajos király egész seregét 15 000 magyar, kb. 8000 német lovasra és kb. 4000 lombard gyalogosra teszi. Ennek ellenére az aversai csatában 30 000 magyar, 15 000 német lovasról, kb. 20 000 főnyi lombard és toszkán gyalogságról beszél. Ugyanitt Villani krónikája csak 10 000 lovaszt említ és bizonyára ez állt közelebb a valósághoz.¹¹⁰

1350 októberében a hazainduló Lajos király 11 000 lovas és nagyszámú gyalogos felett tartott hadi szemlét.¹¹¹

Hóman Bálint összefoglaló művében 10—12 000 főre becsüli a 955-ös augsburgi csata német seregét, 30 000 gyalogosra és 10 000 lovasra Bouillon Gottfried átvonuló kereszties hadát. Elfogadja III. Konrád és VII. Lajos kereszties seregeinek egyenként 70 000-es létszámadatát. Az 1167-es zimonyi csatában 15—20 000-es görög és kb. 15 000-es magyar seregről szól.¹¹²

Úgy véli, hogy III. Béla idején a király, anélkül, hogy a nemességet hadbá hvta volna, minden nehézség nélkül harcba állíthatott 40—50 000 vitézt, kiknek jórésze már nyugati mintára felfegyverzett páncélos lovas volt. Barbarossa Frigyes kereszties hadához több ezer főnyi magyar sereg csatlakozott, s ezekkel együtt Frigyes hada 150 000 főnyi volt. II. András királynak a visszatérők ellenére kb. 20 000 fegyverese maradt kereszties seregében. Az 1278-as morvamezei csatában a magyar—kun sereg 15 000 főnyi volt, Rudolfé 2—3000, Ottokaré 10 000 fő — pár sorral később azt írja, hogy 30 000 fő (!)¹¹³

A nápolyi hadjárat leírásánál elfogadja a 15 000 + 8000 + 4000-es számot, az 1356-os velencei háborúban 50 000 fős seregről szól. Úgy véli, hogy 1396-ban Nikápolynál Bajazid szultán serege 140 000-re, a keresztény had másfélszeresére tehető.¹¹⁴ *Markó Árpád* a honfoglaló magyar sereget 20 000 fősnek tartja. A XII. század közepén a magyarországi fegyveresek létszámát összesen 60 000 főre teszi. II. András 1217-ben 10 000 lovag élén érkezett Spalatóba, VI. Lipót osztrák herceg csatlakozása után serege 20 000 főnyire nőtt. Kötöny bebocsátást kérő kun seregét 40 000 főnyinek mondja, Muhinál a magyar sereget 65 000, a tatárt 60 000 főnyinek. 1396-ban Nikápolynál a keresztény sereg 70—80 000-es volt szerinte, a török kb. ugyanannyi.¹¹⁵

A magyar történetírás 1945 után hosszú ideig alig foglalkozott középkori történelemmel, különösen hadtörténelemmel.

Kristó Gyula Csák Máté tartományúri hatalmáról szólva megállapítja, hogy annak familiárisaiból álló serege még szerény számítások alapján is több ezer főre tehető. Ez azzal magyarázható, hogy a XIII. század végére a királyi várszervezet dezorganizálódott, a királyi katonák maguk is jórészt a világi nagybirtokosok familiáiba kerültek, s az egyház elkésetten kezdett hozzá prediálisokból álló hadserege kiépítéséhez, a világi előkelőkkel folytatott katonai ver-

109 *Miskolczy István*: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai. HK XXXIV. (1933) 55—56., 65., 137. o.

110 *Uő.*: Nagy Lajos második nápolyi hadjárata. HK XXXV. (1934) 43., 50. o.

111 I. m.: 56. o.

112 *Hóman Bálint* (In: *Hóman Bálint—Szekfű Gyula*: Magyar történet, Budapest, 1939/6. I. k.) 145—147., 346., 370., 382. o.

113 I. m.: I. k. 406., 414., 441., 600. o.

114 I. m.: II. k. 198., 211., 342—343. o.

115 *Markó Árpád*: Ungarisches Soldatentum. 895—1914. Budapest—Leipzig, é. n. (1942) 19., 29., 44., 53—55., 71. o.

senyben lemaradt, sőt egyházi emberek is beálltak az oligarchiák klienturájába. Így Csák Máté serege zsoldosaival együtt talán nemcsak megközelítette, hanem túl is haladta az ötezres számot.¹¹⁶ Későbbi munkájában Kristó úgy fogalmaz, hogy Máté seregének teljes létszáma megközelítette, vagy talán el is érte az 5000 főt.¹¹⁷

Rázsó Gyula az 1396-os nikápolyi csatában vonuló francia sereg nagyságáról szólva megállapítja, hogy azt a szakirodalom 3000—6000 főnyi nehézlovasra és ugyanannyi kísérőre becsüli. Szerinte a kisebbik szám a valószínűbb. Útközben és Magyarországon csatlakoztak hozzájuk németek, csehek, lengyelek, itáliaiak, johannita és német lovagrendi lovagok. A nyugati nehézfegyveresek száma 6000—10 000 lovas és fegyvernök volt. Ez nagy erő, a kor háborúiban kevés példa van hasonló számú nehéz lovas koncentrációjára. Mekkora volt a magyar sereg? A krónikák közül Schiltberger 12 000, a st. denis-i krónikás 40 000, Froissart 60 000 főt említ. A feldolgozások közül Bánlaki (Breit) 40 000-es, Erdélyi Gyula 40 000-es, Kupelwieser 30 000-es, Wertner Mór (Froissartra és Köhlerre hivatkozva) 60—65 000-es, a Delbrück-tanítvány Kling 7—8000-es létszámot tart valószínűnek. Ez utóbbi minimális számot Rázsó szerint kizárja, hogy minden negyedik-ötödik magyar báró ott volt a csatában. A reális minimum szerinte 12 000, a maximum 18—20 000 fő. Rázsó feltevése szerint 15 000-en voltak a magyarok, 8000-en a havasalföldiek, 8—10 000-en a nyugati hadak, ami összesen 30—35 000 fő. Ebből 8000 a nyugati, 1—2000 a magyar nehézlovas. Nikápoly ostromának kezdetén a keresztény sereg már csak 25—30 000, Bajazid serege 40—50 000 fő volt.¹¹⁸ Ezzel ellentétben *Mályusz Elemér* Zsigmond-monográfiájában Delbrück minimális létszámadatait fogadja el. Eszerint a keresztény sereg összesen 9—10 000 lehetett, a Nikápolyhoz érkező sereg már csak 7500, ebből a franciák 2500 fő.¹¹⁹

Györffy György Szent Istvánról szóló monográfiájában olvashatjuk, hogy Dzsajhani mohamedán geográfus szerint 870 táján a magyarok vezére, a gyula 20 000 lovassal vonult hadba, így a hét magyar és három kabar törzs összesen 50 nemzetsége egyenként átlagban 400 lovast tudott kiállítani, ami több, mint a kazár, a bolgár, sőt a besenyő uralkodó által kiállított sereg létszáma. Az utóbbi néhány nemzedékkal korábban csak 5000 főt tudott kiállítani.¹²⁰ Mint Kinnamosz leírásából tudjuk, az 1160-as években egy vármegyei csapat 400 főnyi volt. Ez a szám rögződött a székely lófők középkorvégi hadszervezetében. Minden lófő(ágszáz)-nem négy ágból állt, és vátyi csoportjuk egy század lovast állított fel. E rendszer alapján a 48 vármegye 19 200 könnyű lovast állított ki. Ehhez járult a jobbára a határmegyékben elhelyezett segédnépek: székelyek, kálizok, besenyők fegyveres ereje, kik békében határvédők voltak, háborúban az elő- és utóvédet szolgáltatták. Mindezekon kívül volt a páncélos törzs, mely kölpény, sváb, bajor, majd varég-orosz fegyveresekből állt. E kis létszámú, de igen erős páncélos had s a testőrség volt a királyi sereg magva. Melléjük sorolták a számban nagyobb, de saját fegyverzettel rendelkező szabadokat, kik saját birtokukon,

116 *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Budapest, 1973. 137., 151. o.

117 *Uő.*: Csák Máté. Budapest, 1986. 169. o. Érdekes adatot közöl az 1315-ös eseményekről szóló egyik cseh krónikából. Eszerint Csák Máté serege *magyar nyelven* (in idiomate Ungarico) csapott hatalmas zajt. (190. o.)

118 *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély. (1393—1437) HK U. F. XX. (1973) 415. o.

119 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. 1387—1437. Budapest, 1984. 106. o.

120 *Györffy György*: István király és műve. Budapest, 1977. 17., 450. o.

vagy udvari földön éltek, s azokat, kik a püspökök, apátok, főurak kíséretét alkották. Számukat nem ismerjük, de a pécsváradai apátság 200, a somogyvári apátság 100 szabad vitéze sejtetni engedi a körülbelül 20 főegyház által kiállított egyházi harcosok tömegét. A főurak kísérete néhány tized könnyű lovas lehetett.¹²¹

Néhány évvel később megjelent művében Györffy 10 000 és 20 000 közötti létszámúnak tartja a 955-ben Augsburgnál harcoló német és jóval 20 000 alattinak a magyar sereget.¹²² Néhány oldallal később leírja, hogy 955 nyarán csak a Nyugat-Magyarországon élő vezérek haderejét mozgósították, legfeljebb 10—12 megyéni terület vitézeit, a magyar haderő egynegyed része gyülekezett a Bulcsu vezette seregben. E haderő legalább 5000 és legfeljebb 10 000 fő lehetett, tehát kb. egyenértékű volt a német sereggel.¹²³ 1087 nyarán Szent László király állítólag kijelentette, hogy ha kell, 20 000 lovassal tudja a pápát megsegíteni.¹²⁴

Ugyanebben a kötetben *Kristó Gyula* megállapítja, hogy Kinnamosz leírása szerint az 1167-ben a bizánciak ellen harcoló magyar sereg összlétszáma 15 000 fő volt. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy egy-egy vármegye 400—400 főnyi katonaság kiállítására volt kötelezve. Így a csak a vármegyei haderőn alapuló „reguláris” királyi haderő létszáma ekkor 30 000 főre rügött. Nem véletlenül jegyezte meg Abu Hamid muzulmán történetíró II. Gézáról, hogy hadai megszámlálhatatlanok és minden nép fél tőle hadainak nagy száma és nagy ereje miatt. A vármegyei haderőkön kívül voltak a besenyők, székelyek, mohamedánok és az idegen, jobbra nyugatra lovagokat tömörítő királyi dandár, valamint a parasztok közül kiállított irreguláris egységek. Kilenc paraszt fegyverezte fel a tizediket, vagy hét a nyolcadikat, s ennél kisebb közösségek is egyet. E kollektív hadviselési forma Kálmán rendelkezésén alapulhatott.¹²⁵ 1163—64 fordulóján Ampod bán vezetésével 30 000 főre becsült, nagy létszámú magyar sereg hatolt be Dalmáciába.¹²⁶ 1167-ben az országos haderő fele, azaz 36 vármegye csapatai és 37.-ként a királyi dandár vonult fel a bizánciak ellen.¹²⁷

Kristó szerint Barbarossa Frigyes császár 1189-ben százezres sereggel vonult át Magyarországon.¹²⁸ Az 1236-ban Európa ellen induló tatár sereg szerinte „minden bizonnyal” elérte, vagy meghaladta a 150 000 főt. A tatár főszereg legfeljebb 60 000 fő lehetett. Ennek alapján a magyar sereget 60—70 000 főre tehetnénk: ez legalább kétszerese annak, amennyit a magyar király a XII. század közepén, a megyeservezet fénykorában, ki tudott állítani. Ha figyelembe vesszük ezt s a tatárjárás előtti politikai és társadalmi viszonyokat, az uralkodók s az előkelők ellentéteit, a 60—70 000-es seregszám túlságosan magasnak tűnik. Lehet, hogy a magyar haderő nem volt nagyobb, mint a tatár, de az is lehet, hogy a tatár főszereg alatta volt a 60 000-nek.¹²⁹

Az Árpád-kor háborúinak szentelt munkájában *Kristó Gyula* többnyire ugyanazokat a sereglétszámokat említi, melyeket (a megfelelő korról szólva) főntebb idézett munkájában elfogadott. Ezekon kívül megemlítendő, hogy szerinte 880 táján a magyarság arab kútfő szerint 20 000 lovas tudott kiállítani, s így a

121 I. m.: 313—314. o.

122 *Uő.* in: MT I. k. Budapest, 1984. 689—690. o.

123 I. m.: 694. o.

124 I. m.: 930. o.

125 *Kristó Gyula*: i. m. 1176., 1198. o.

126 I. m.: 1224., 1232. o.

127 I. m.: 1230. o.

128 I. m.: 1255. o.

129 I. m.: 1422., 1428. o.

899-ben Berengár ellen kiállított 5000 fő a kiállítható magyar sereg kisebbik része volt.¹³⁰

Megemlíti, hogy egy arab forrás szerint a magyarok, a besenyőkkel együtt 934-ben déli irányban kalandoztak. W.l.n.d.r. város ellen vonultak fel kb. 60 000 lovassal. Ezt a sereget nagyobb toborzás és csapatösszevonás nélkül állították ki, egyébként 100 000 lett volna a számuk.¹³¹ A 955-ben Augsburgnál harcolt német sereg létszáma Kristó szerint 3—4000 fő volt, a magyar ennél több.¹³² A tatárjárásról szólva közli, hogy Batu serege a muhi csatában legfeljebb 60 000 fő lehetett, a magyar sereg pedig 60 000 főnél jóval kisebb.¹³³

Az 1278-as morvamezei csatában a források szerint a cseh sereg 30 000, Rudolf serege 2000, a magyar-kun sereg 30—40 000 fő. Valószínű, hogy a 2000 katonára nem volt Rudolf seregének teljes létszáma, a magyar-kun sereg valószínűleg a forrásadat fele lehetett.¹³⁴

Mivel 1167-ben a zimonyi csatában felvonuló 15 000-es magyar sereg a teljes magyar haderő fele volt, így az egész magyar hadsereg 30 000 főre tehető.¹³⁵ A III. Béláról szóló gyűjteményes munka *Kristó Gyula* és *Makk Ferenc* által írott bevezetésében azt olvashatjuk, hogy Magyarország fegyveres ereje III. Béla korában az udvari katonasággal, a székelyekkel és besenyőkkel együtt megközelítette a 30 000 főt.¹³⁶

A Magyarország hadtörténete c. mű 1301-ig terjedő általam írott fejezetében a következő, témánk szempontjából fontos számadatok szerepelnek:

Az arab történetírók szerint a magyar fejedelem 20 000 lovassal vonult hadba. E számot szükség esetén köznépi harcos elemekkel jelentősen megnövelheték.¹³⁷

955-ben a német sereg legalább 8000 fő, a magyar valamivel nagyobb lehetett. A kalandozó magyar seregek (az augsburgi csata kivételével) nem voltak nagyobbak 5000 főnél.

Megkísértem megbecsülni a XII. századi magyar fegyveresek létszámát. Egyedüli, annyira-amennyire biztos adatnak a vármegyei kontingensek 400 főnyi létszáma tekinthető. Eszerint a vármegyei zászlóaljok létszáma a XI. század második felében 19 200, száz évvel később 28 800 fő. Ehhez járulnak a határőrző pásztoratonák, a királyi közvetlen katonai kísérete és testőrsége, a királyi és királynéi udvarispánságok harcosai, az önállóan harcolni képes, vagy kollektív módon kiállított milesek és más közszabadok (később királyi szervensek). Ezek összes létszámát a XI. században 10 000, a XII. század második felében 15 000 főre becsültem. Eszerint Magyarország fegyvereseinek létszáma a korszak elején 1000—2000, a XII. század elején már 10 000 fő körüli, az úri magánhadseregekkel együtt a XI. század második felében elérhette a 30 000, a XII. század végén — XIII. század elején az 50 000 főt, ami nem jelenti, hogy ekkora

130 *Uő.*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 18. o.

131 I. m.: 34—36. o. — Az idézett szerző Maszúdi. 1. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2. kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Györffy György*) Budapest, 1975. 101. o. Ez igen fontos adat. Arra vall, hogy a lovasnomád népeknek kétféle seregük volt. Egy olyan kisebb, melyet különösebb mozgósítás nélkül tudnak kiállítani, s egy nagyobb, melyet mozgósítás útján.

132 I. m.: 44. o.

133 I. m.: 120. o.

134 I. m.: 144—145. o.

135 I. m.: 198. o.

136 III. Béla emlékezete. Budapest, 1981. 30. o.

137 *Borosy András*: (in: Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. I. k. szerk. *Boros József* Budapest, 1984.) 15—16. o.

sereget tényleg gi lehetett állítani.¹³⁸ A muhi csatában részt vett magyar sereg létszámát 20—25 000 főre becsültem, a székelyek által kiállított fegyvereseket 4000, a kunokét a hódtavi csata után 10 000 főre.¹³⁹

A XIII. század második fele magyarországi fegyvereseinek számát részben a tatárjárás okozta pusztulás, részben a költséges nehéz fegyverzet elterjedése miatt kevesebbre becsültem, mint száz évvel korábbi elődeikét — kb. 40 000 főre, ebből 20 000-re az úri magánhadseregek létszámát, 10 000-re a kunokét, 10 000-re a többi harcosokét.¹⁴⁰ Úgy véltem, az 1278-as morvamezei csatában a magyar-osztrák sereg összesen 20 000 fő lehetett, a cseh 15 000 fő.¹⁴¹

Előre meg kell jegyeznem, hogy e létszámadatokat jelenleg már túlságosan nagyoknak tartom.

Pálóczi Horváth András szerint a Magyarországon élő kunok katonáskodó elemeinek létszáma 4000—4800 férfira tehető, ebből a ténylegesen harcra vonulók száma 3000 lehetett. E szám azonban szükség esetén, a szabad köznép fegyverbe hívásával, talán két-háromszorosára emelkedhetett. A külső hadjáratokban, így az 1278-as morvamezei csatában résztvevő kun harcosok számát 3000 körülinek tartja.¹⁴²

Az Árpád-kor Magyarországa sereglétszámainak vizsgálatában figyelembe kell vennünk *Kristó Gy.* újabb eredményeit, melyek szerint a vármegye és a várispánság két különböző intézmény.¹⁴³ A vármegye a magyar királyság helyi közigazgatásának birtoktípusoktól független alapegysége, az utóbbi pedig a vármegyén belül a királyi birtokok egyik típusa. Ebből kiindulva *Zsoldos Attila* úgy véli, hogy a várispánságok 3—400 fős kontingensei csak egy részét alkotják a vármegyei csapatoknak. A várispánsági kontingensen kívül a megyei csapatokhoz tartoztak még: az ispán fegyveres kísérete, a vármegye területén, de nem a várszervezetben élő, ahhoz nem tartozó királyi népek hadakozói és a vármegye területén élő birtokos közsabadok, a királyi szerviensek elődei. A hadnagy (maior exercitus) a várszervezet hadakozóinak parancsnoka lehetett, de nem az egész vármegyei csapaté. A többiek csak a megyésispán parancsnoksága alá tartoztak, ki a hadnagnak is felettese volt. Mikor a közsabadok nagy része királyi szervienssé vált, már nem tartozott a vármegyei szervezetbe sem. *Zsoldos* úgy gondolja, hogy a muhi csatában nem vett részt a magyar királyság egész hadserege. A várszervezet hadi népeinek egy része — úgy tűnik — a várakban maradt és fontos részese volt a sikeres helyi ellenállásnak. A várnagy (maior castri) talán helyettesítette a távol levő várispánt a vár védelmében és lehetséges, hogy a várjobbágyok fő feladata is a vár védelme volt.¹⁴⁴

Az Árpád-kor hadakozóinak számát nem megállapítani, hanem csak megbecsülni — mint látjuk — nem könnyű feladat. Ugyanez a helyzet az Anjoukor hadakozóival kapcsolatban. A sereglétszámokat közlő elbeszélő források e korban sem megbízhatóbbak, mint az Árpád-korban.

138 I. m.: 34. o.

139 I. m.: 45., 48. o.

140 I. m.: 51. o.

141 I. m.: 54. o.

142 *Pálóczi Horváth András*: Besenyők, kunok, jászok. Budapest, 1989. 63. o. Az 1278-as morvamezei csatáról szóló legkorszerűbb, legalaposabb munkákat *Andreas Kusternig* írta. Ezek alapján ismerteti a csatát. *Pálóczi Horváth A.* Eszerint a csatában részt vevő magyar kontingens (a kunokon kívül) csak néhány ezer fő lett volna.

143 *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. Passim.

144 *Zsoldos Attila*: A királyi várszervezet és a tatárjárás. HK 104. (1991) 45—76. o.

Kristó Gyula is rendszerint ezeket közli összefoglaló művében, azzal a megjegyzéssel, hogy e létszámadatokat túlzottaknak tartja.¹⁴⁵ 1375-ben egy olasz forrás szerint Nagy Lajos 40 000 főnyi sereggel győzi le Radu havasalföldi vajda hasonló létszámú seregét, miközben egy másik serege Erdélyben tartózkodott.¹⁴⁶

Kristó úgy véli, hogy becslés alapján a magyarországi erőkből kiállítható lovasok száma 50—60 000 lehetett, s ezeknek — mint Rázsó Gy. megállapította — fele lehetett harcra valóban alkalmas. A hazai és a zsoldos nehéz lovasok létszáma összesen 6—7000 lehetett. Az első nápolyi hadjáratban kb. 6000 magyarországi harcos és kb. 6000 külföldi zsoldos vehetett részt, a másodikban — Miskolczy I. szerint — valamivel több.¹⁴⁷ Miskolczy sereglétszámait fogadja el *Bertényi Iván* is két újabb munkájában.¹⁴⁸

Némileg más adatokat tart valószínűnek *Bellér Béla*. Szerinte az első nápolyi hadjáratban a magyar haderő alig haladta meg a 10 000 főt, Lackfi István serege pedig el sem érte azt, a második nápolyi hadjáratban viszont már ennek legalábbis háromszorosával számolhatunk.¹⁴⁹ Az 1348. január 11-én lezajlott capuai csatában Lajos király seregét 10—12 000 főre becsüli, ezen belül 6000 lovasra.¹⁵⁰

Rázsó Gyula szerint a Magyarországról kiállítható lovasok összesen 50—60 000-re becsülhetők, de ezek közül csak 25—30 000 lehetett a harcra valóban alkalmas katonák száma. Ebből hazai nehéz lovas legfeljebb 2000—3000, egyegy hadjáratban legfeljebb 1500—2000 fő. Itáliában létszámuk átlagosan 4—5000 zsoldossal nőtt.¹⁵¹

1345-ben Lajos a krónikások szerint 30 000, a valóságban feltehetőleg 15—18 000 főnyi sereggel indult Zára felmentésére.¹⁵² 1347 júniusában Lajos 12—15 000 főnyi magyar és zsoldos serege érkezett Nápolyba.¹⁵³ 1350-ben — itt Rázsó is elfogadja a legmegbízhatóbbnak, legkonkrétábbnak tűnő számadatot — Lajos királynak 15 000 magyar és 8000 német lovasa, valamint 4000 lombardiai gyalogos katonája volt Itáliában.¹⁵⁴ 1351 és 1354 között Nagy Lajos három alkalommal is személyesen vezetett 25—30 000-es hadsereget a litvánok ellen, Kázmér lengyel király támogatására.¹⁵⁵ 1373-ban Lajos saját levele s a máriacelli kápolna domborműve szerint 40 000 főnyi haddal győzte le az oszmánokat.¹⁵⁶ E létszámadatot Rázsó, úgy látszik, elfogadja. Megjegyzi azonban, hogy 45—50 000-nél nagyobb seregeket e korban egyetlen állam sem tudott rendszeresen kiállítani.¹⁵⁷

145 *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988. 20—21., 42—44., 81., 106., 117., 134. o.

146 I. m.: 168. o. — E létszámadatot elfogadni látszik Kumorovitz L. Bernát is. (I. Lajos király 1375. évi háborúja. *Századok* 117., [1983] 923. o.)

147 *Kristó*: i. m. 211. o.

148 *Bertényi Iván*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987. 176. o. — *Uő.*: Nagy Lajos király. Budapest, 1989. 78. o.

149 *Bellér Béla*: Magyarok Nápolyban. Budapest, 1986. 71. o.

150 I. m.: 93. o.

151 *Rázsó Gyula*: (in: Magyarország hadtörténete. I. k. Budapest, 1984.) 66. o.

152 I. m.: 71. o.

153 I. m.: 72. o.

154 I. m.: 73. o.

155 *Uo.*

156 I. m.: 74. o.

157 I. m.: 79. o.

Mint látjuk, általában a X—XIV. századi európai, s ezen belül a magyarországi hadsereglétszámok pontos megállapítása jelenlegi ismereteink szerint nem lehetséges, megközelítőleg pontos becslése pedig igen nehéz feladat.

*

A továbbiakban kísérletet teszünk a magyar, illetőleg magyarországi hadseregek létszámának becslésére:

1. a X. században
2. a XI. század második felében
3. a XII. század második felében
4. a XIII. század második felében
5. a XIV. század második felében.

1. Ami a X. századot illeti, itt nem indulhatunk ki másból, mint Ibn Ruszta és Gardizi arabul, illetőleg perzsául író mohamedán szerzők közléséből, mely szerint a magyarok főnöke 20 000 lovassal vonul (lovagol) ki.¹⁵⁸ Ezt a 20 000-es adatot elfogadhatjuk. Valószínű, hogy ez a magyar törzsszövetség rendszeresen hadakozó hivatásos harcosainak számát jelenti, beleértve a csatlakozott népek (kabarok) hivatásos harcosait. A rendszeresen hadakozó hivatásos harcosok mellett azonban minden valószínűség szerint alkalmanként mások is hadakoztak. Mint Maszúdi idézett leírásából láthattuk,¹⁵⁹ a lovasnomád népeknek kétféle hadseregük volt. Egy olyan, amelyet különösebb mozgósítás nélkül ki tudtak állítani, és egy nagyobb, melyet mozgósítás útján. Maszúdi egy általa türkek nevezett nép különösebb mozgósítás nélkül kiállítható seregét 60 000 főnyinek mondja, a mozgósítottat 100 000 főnyinek, tehát majdnem kétszer akkorának. Ha a magyar törzsszövetség rendszeresen hadakozóinak számát 20 000-nek vesszük, a teljes mozgósítás által kiállítható — ha Maszúdi adatait elfogadjuk — inkább 30 000-re becsülhetjük, mint 40 000-re, mert a magyar nép félnomád és nem nomád nép volt, s a földművelők hadrafogása nehezebb, mint a pásztoroké.

A honfoglaló magyar törzsszövetség eszerint, mivel harcosainak bizonyos része a besenyők elleni védekező harcban feltehetőleg elesett, 25—30 000 lovassal érkezhettek a Kárpátok medencéjébe, nem véletlen, hogy e nagy fegyveres erővel szemben az itt lakó népeknek igen kevés esélyük volt.

A zsákmányszerző, kalandozó hadjáratokban résztvevő magyar seregek általában nem voltak 5000 főnél nagyobbak, kivéve talán a 955-ös hadjáratban szereplőt, mely ennél nagyobb, de legfeljebb 10 000 fős lehetett.

Mielőtt a 2—5. pontokban említett becslésekre vállalkoznánk, néhány demográfiai megfontolást kell tennünk.

Győrffy György számításai szerint a honfoglaló magyarság létszáma 500 000 lélek lehetett. A XI. századi Magyarország lakosságát 1 millióra becsüli, a XII. századvégi Magyarországot 1,8—2,2 millióra, az 1330 körüli Magyarországot,

¹⁵⁸ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2. kiadás. (Sajtó alá rendezte: *Győrffy György*.) Budapest, 1975. 86. o.
¹⁵⁹ L. a 131. jegyzetet!

mely már kiheverte a tatár pusztítást, kb. 2 millióra¹⁶⁰ Mekkora volt Európa főbb országainak lakossága? Mindenesetre nagyobb, mint Magyarországé, bár a történeti demográfusok itt is csak becslésekre vannak utalva, s becsléseik nem egyformák.

Wilhelm Abel szerint 1300 táján Anglia lakossága 4,5 millió. Franciaországé 21 millió, Németországé 14 millió.¹⁶¹

A Dictionary of the Middle Ages „Demography” szócikke szerint a Karolingok korában a brit szigetek lakossága 1,5 millió Franciaországé 5 millió, az Ibér félsziget és Itáliáé 4,4 millió, a germán országoké (Skandináviát is beleértve) 4 millió, a szláv országoké összesen 6 millió, a görög és dél-balkáni területé 2 millió. Cáfolja F. Lot nézetét, mely szerint Franciaország e korban 14—15 millió lakost számlált. *J. C. Russel* 1948-as becslése szerint Anglia lakossága 1086-ban 1,1 millió, a XIV. század elején 3,7 millió. E becslést ma túlságosan alacsonynak tartják. Valószínű, hogy Anglia legnagyobb középkori lélekszáma 7 millió körül volt, Franciaországé 1328-ban 15 millió feletti. E lélekszámot Franciaország csak a XVIII. században éri el újra.¹⁶²

Ettől eléggé eltérő adatokat közöl *Herbert Helbig*. Szerinte a XI. század elejéig Anglia lakossága 1,5 millióról 4—5 millióra nőtt, s a XIV. század közepén 3,5—4 millióra becsülhető. Ugyanezen időben Franciaország lakossága 6,2 millióról 21—22 millióra emelkedett.¹⁶³ Mint látjuk, eléggé nagy a bizonytalanság. Nem mindegy, hogy Franciaország lakossága 15 millió, vagy 22 millió!

2. A XI—XII. századi magyar királyság fegyvereseinek számát illetőleg két számadatból szokás kiindulni, részint Kinnamosznak az 1167-es zimonyi csatával kapcsolatos közléséből, mely szerint a Dénes ispán vezette magyar sereg 15 000 főnyi volt és 37 vezér irányította. A 37 vezér közül 36-ot megyeispánnak tartva a kutatók általában 400 főre becsültek egy-egy megyei kontingenst. A másik adat: 1204-ben a kevei ispán „legalább 300” fegyveressel fogta el Leót, a pápa követét.¹⁶⁴ Nem marad más hátra, mint e 300—400-as számot megszoorozni a megyék számával, és ezután felbecsülni a megyei kontingensekbe nem tartozó fegyveresek számát. Eszerint a megyei kontingensekben harcoló fegyveresek létszáma a XI. század végén 400x48 fő lenne, azaz 14 400, vagy 19 200 fő. Felmerül azonban a kérdés, hogy ez a vármegyék csapatainak harcosait jelenti-e, vagy csak a várispánságok harcosaiét, mert a kettő, mint *Kristó Gyula* és *Zsoldos Attila* eredményeiből tudjuk, nem ugyanaz.¹⁶⁵ A vármegyék kontingenseiben a várelemekén kívül más fegyveresek is voltak, így a várispán kísérete, a vármegye területén élő más királyi népek hadakozói s az ott élő közszabadok. Ha a 300—400-as létszámot csak a várispánsági fegyveresekre vonatkoztatjuk, akkor a vármegyei kontingens 500—600 főnyi is lehet, így a

¹⁶⁰ *Györffy György*: Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája. (Szerk.: *Kovácsics József*.) Budapest, 1963. 47., 49., 50., 58. o. — Ettől némileg különbözik a III. Béla emlékezete. (Szerk.: *Kristó Gyula* és *Makk Ferenc*.) Budapest, 1981. 30. oldalán közölt becslés, mely szerint III. Béla korában Magyarország lakossága 1,5 millió körül lehetett. Későbbi művében *Györffy 1057 és 1138 között az ország 200 000 km²-t kitevő belső területén kb. 1,2 millió főnyi össznépességet feltételez.* (MT I. 967. o.)

¹⁶¹ *Wilhelm Abel*: Landwirtschaft 900—1350. In: Handbuch der deutschen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. (Ed. *Hermann Aubin-Wolfgang Zorn*.) I. k. Stuttgart, 1971. 198. o.

¹⁶² „Demography” szócikk. In: Dictionary of the Middle Ages. 4. k. New York, 1984.

¹⁶³ *Herbert Helbig* (in: Handbuch der europäischen Geschichte; szerk.: *Theodor Schieder*. II. k. Stuttgart, 1987.) 199. o.

¹⁶⁴ *Pauler*, II. 34—35. o.

¹⁶⁵ L. a 143—144. jegyzetet!

XI. század végi Magyarországon a vármegyék kiállította sereg akár 28 800-ra is tehető.

A vármegyei csapatokon kívül az elbeszélő források csak a királyi sereget és a segédnépeket említik, s a királyi seregben a vármegyei csapatokon kívül álló királyi hadakozók: a király belső kísérete és testőrsége, talán a világi és egyházi főurak fegyveresei, esetleg királyi zsoldosok is szerepelnek. Ezek száma, a segédnépekével együtt, legfeljebb néhány ezerre tehető. A XI. század végi magyar királyság fegyveres erejét tehát becsülhetjük 14 400+2000-re, 19 200+2000-re, vagy esetleg 28 800+2000-re— azaz kb. 16—17 000-re, 21—22 000-re, vagy 30—31 000-re.

Ha a honfoglaló magyarok említett 30 000 fős létszámára gondolunk, a legnagyobb szám látszik legvalószínűbbnek, annál is inkább, mert közben a magyar nép lélekszáma 500 000-ről 1 millióra emelkedett. Más megfontolások azonban óvatosságra intenek. Időközben elterjedt a földművelés és csökkent azon népelemek száma, akik általában nem harcolnak, de könnyen hadrafoghatók. S figyelemmel kell lennünk más országok ismert adataira is. A modern történészek közül a legnagyobb sereglétszámokat valószínűnek tartó Werner a Karoling kori frank birodalom nehéz fegyvereseinek számát 30 000-re, a könnyű fegyverzetű kísérekkel együtt 100 000 főre becsülte, s körülbelül 30 000 főre tette a X—XI. századi Németország, Franciaország, Burgundia és Észak-Itália nehéz fegyverzetű lovasainak számát is, nem számítva a könnyű fegyverzetűeket. A frank birodalomnak és méginkább utódállamainak lakossága azonban Magyarország lakosságának többszöröse, a legóvatosabb becslés szerint is 10 millió felett van a XI. század végén, tehát tízszer annyi, mint Magyarországé.

Ezzel szemben kétségtelen, hogy Magyarországon a lovas-nomád hagyományok valamivel egyszerűbbé és könnyebbé tették a könnyű (és átmeneti típusú) lovasság kiállítását, s figyelembe veendő az ország területének termékenysége és lovakban való gazdagsága.¹⁶⁶ E tényezők megkönnyítették a viszonylag nagyobb létszámú hadseregek kiállítását.

Végso következtetésként azonban úgy gondoljuk, hogy a három létszámváltozat közül elsősorban a második jöhet számításba. A 300—400 fős létszám a vármegye és nem a várispánság katonai kontingensét jelenti, s ezen belül volt a várispánság csapata, mely a várjobbágyokból s a várnép egy részéből állt.

A XI. század végi Magyarország fegyvereseinek száma ezek szerint 16 000 és 22 000 között mozoghatott, de valószínűleg a 16 000-hez állt közelebb.

Ha az eddigieket elfogadtuk, a XII. század végi Magyarország fegyveresei számának felbecsülése némileg könnyebb. A XI. század végétől a helyzet elsősorban abban különbözik, hogy ez időben már 72 vármegyével számolhatunk. Egyenként 3—400 főt számolva ez 21 600—28 800 fő, de mivel sok kis területű vármegye is létrejött, aligha gondolhatunk többre 25 000 főnél. Némileg nőtt a vármegyei csapatokon kívüli fegyveresek feltételezhető létszáma is. A világi és egyházi előkelők fegyveres csapatai még valószínűleg a vármegyei csapatokon belül hadakoztak, de új elem a királyi csapaton belül a király

¹⁶⁶ Joggal állapította meg Makkai László: Kelet-Európában a lovasok fegyverzete könnyebb és olcsóbb, így létszámuk nagyobb. (*L. Makkai: Les caractères originaux de l'histoire économique et sociale de l'Europe orientale pendant le Moyen Age. Acta Historica, Tom. XVI. [1970] 261—287. o.*)

muzulmán zsoldosai, azonkívül pedig a két szerzetes lovagrend, a templomosok és ispotályosok (johanniták) csekély létszámú, de igen jó minőségű csapatai. A vármegyei csapatokon kívül tehát a katonai segédnépek, a királyi csapat s a szerzetes lovagrendek fegyveresei lehettek talán összesen 5000-en, s így az ország összesen fegyvereseinek számát becsülhetjük e korban 28—32 000 főre. Ez annyit is jelent, hogy az 1241-es muhi csatában IV. Béla serege 20 000 főnél mindenképpen kisebb lehetett.

3. Az eddiginél is nehezebb feladat a XIII. század végi Magyarország fegyvereseinek számát felbecsülni, mert ekkor már nem a vármegyék a hadsereg keretei. Abból kell kiindulnunk, hogy az ország lakossága még 50 évvel a tatárjárás után is minden bizonnyal kisebb volt, mint a tatárjárás előtt. Györffy György szerint Magyarország lélekszáma 1330 tájára érte csak el a tatárjárás előtti szintet¹⁶⁷, annak ellenére, hogy közben a kunok és jászok is betelepültek. A haderő legnagyobb részét most a világi és egyházi előkelők magánhaderői teszik ki — és a király udvari hadserege. Ezek létszámára vonatkozólag azonban semmiféle adatunk nincs. Kivülük a fegyveres erők fontos tényezői a katonai segédnépek kontingensei, melyek közül a székelyek kb. 4000 főt tettek ki. Ami a kunokat illeti, Pálóczi Horváth András becslése látszik reálisnak, mely szerint a Magyarországon élő kunok katonáskodó elemeinek létszáma 4000—8000 főre tehető, ebből 3000 a ténylegesen hadba indulók száma, mely szám a szabad köznép fegyverbe hívásával talán 2—3-szorosára emelhető.¹⁶⁸ Ezek szerint a fegyverbe hívható kunok számát 6—9000-re becsülhetjük. A segédnépeken kívül, melyek nemcsak székelyekből és kunokból álltak, hanem többek között szászokból, románokból, jászokból, horvátokból is, e korszakban is számításba kell vennünk a templomos és ispotályos lovagrend kontingenseit is. Ha az ország haderejét az előző évszázad végén 28—32 000 főnek becsültük, akkor a XIII. század végén a demográfiai visszaesés és a költséges nehéz fegyverzet elterjedése miatt nem tehetjük többre 22—25 000-nél.

4. Ami a XIV. század második fele Magyarországa fegyvereseinek létszámát illeti, abból kell kiindulnunk, hogy 1330 után az ország hosszú békekorszakot élt át, ami furcsán hangzik, ha a rendkívül sokat hadakozó Nagy Lajos háborúira gondolunk. Az ország területén azonban általában nem folytak háborúk, s a külföldön folytatott hadjáratok, ha jártak is némi emberveszteséggel, az ország demográfiai képét nem befolyásolták jelentősen. Az ország lakosságát a XIV. század második felében legalább 2,5 millióra tehetjük. Ez az egyik adat, amelyből ki kell indulnunk. A másik az, hogy Európa 1340 előtt legnépesebb országa, a legalább 15 milliós Franciaország, ez időben legfeljebb 100 000 főnyi hadsereget tudott kiállítani, a kb. 4—5 milliós Anglia pedig egy esetben állított ki 32 000 főt. A 2,5—2,7 milliós lélekszámú Magyarországon — ha egy évszázaddal korábban, a talán 1,6—1,8 milliós Magyarországon 22—25 000 fegyverest feltételeztünk. — Nagy Lajos korában, figyelembe véve a nemesség nagy létszámát, a kunok fegyvereseinek sokaságát, a király háborús ambícióit, lovagi dicsőségvágyát, melynek következtében minél több harcost igyekezett kiállítani, 35—40 000 főre becsülhetjük az ország fegyvereseinek számát a melléktartományok nélkül. Ez azonban — hangsúlyoznunk kell — igen nagy szám volt, és a térség vezető hatalmává tette Magyarországot.

167 L. a 160. jegyzetet!
168 L. a 142. jegyzetet!

R Ö V I D Í T É S E K

- Breit* *Breit József, doberdói*: A magyar nemzet hadtörténete. I—XXII. k. (a VII. kötettől: *Bánlaky József*) Budapest, 1929—1942.
- HK Hadtörténelmi Közlemények, Budapest
- HK UF Hadtörténelmi Közlemények, Budapest, Uj Folyam
- MNT A magyar nemzet története. I—X. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*). Budapest, 1895—1898.
- MT Magyarország története tíz kötetben. Készült a MTA Történettudományi Intézetben.
- Ordinamenti Ordinamenti militari dell'alto Medioevo. Spoleto, 1968.
- Pauler* *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. I—II. Budapest, 1899.
- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* (Ed: *E. Szentpétery*) Budapest, 1937—1938.

András Borosy

THE STRENGTH OF THE ARMIES IN THE 10—14TH CENTURIES

Summary

To determine the strength of the operating armies is one of the most problematic questions of the Medieval history. The numbers given by contemporary sources cannot be trusted at all being so high that they are simply unimaginable in the knowledge of the demographic, economic and logistic conditions of the age. In case of certain countries we have some more precise sources (e.g. lists of names, payrolls or economical records) but their use needs special care, too. In the first part of this study the Author surveys the views of European research workers concerning the strength of the armies in the Middle Ages; the second part shows the change of the points of view of the Hungarian experts in the light of the increasing knowledge.

András Borosy

LES EFFECTIFS DES ARMÉES AUX Xe—XIVe SIÈCLES

Résumé

La détermination des effectifs des armées appartient aux questions captieuses de l'histoire du moyen âge. Les données des sources narratives médiévales méritent, malheureusement, peu de confiance: ces sources parlent en général d'effectifs très gros, inimaginables, en considération de la situation démographique, économique et de logistique de l'époque. Heureusement, dans certains pays, nous trouvons des sources plus concrètes que les chroniques (listes de solde, listes nominatives, tableaux économiques [militaires]), mais l'utilisation de ces derniers exige également de la circonspection. Dans la première partie de cet essai l'auteur donne un aperçu des opinions des chercheurs de l'histoire militaire médiévale sur la question des effec-

tifs des armées européennes de l'époque, la deuxième partie de l'essai traite la modification de la thèse des experts hongrois, dans le miroir des connaissances de plus en plus nombreuses.

András Borosy

KRIEGSSTÄRKE IM 10.—14. JAHRHUNDERT

Resümee

Eine der kompliziertesten Frage der mittelalterlichen Geschichte ist die Feststellung der Kriegsstärke. Die Angaben der mittelalterlichen narrativen Quellen bezüglich der Kriegsstärke sind leider sehr unzuverlässig: in Kenntnis der demographischen, wirtschaftlichen und logistischen Verhältnisse der Zeit kann man feststellen, daß die Zahlen wohl übertrieben, ja sogar unvorstellbar sind. Zum Glück stehen den Forschern in einigen Ländern außer den Chroniken auch konkretere Quellen zur Verfügung (Soldbücher, Namenregister, kriegswirtschaftliche Statistiken usw.), die jedoch mit Umsicht verwendet werden sollten. Der erste Teil des vorliegenden Aufsatzes bietet dem Lesen einen Überblick die Ansichten der Forscher der mittelalterlichen Kriegsgeschichte in der Frage der Kriegsstärke europäischer Armeen im Mittelalter, während der zweite Teil zeigt, wie sich der Standpunkt der Fachleute in dieser Frage im Besitz immer neuerer Informationen verändert hat.

Андраш Бороши

ЧИСЛЕННЫЕ СОСТАВЫ АРМИЙ В X—XIV ВЕКАХ

Резюме

Одним из трудных вопросов средневековой истории является установление численного состава армий. К сожалению, данные источников эпоха, сообщающие данные относительно численности войск, заслуживают немного доверия: обычно указываются такие громадные численности, которые поистине невозможно представить, зная демографические, экономические условия того времени и делая при этом соответствующие логические выводы. К счастью, помимо хроник в отдельных странах сохранились и имеются в нашем распоряжении и более конкретные источники (списки наемников, послужные списки, военные, экономические ведомости), однако и их использование требует соответствующей осторожности. В первой части данной статьи приводится обзор взглядов исследователей, изучающих средневековую историю с точки зрения численных составов армий в Европе той эпохи. Вторая часть статьи иллюстрирует изменение позиции венгерских специалистов в зеркале все более расширяющихся исторических знаний.